

Ô LOUP !

DE NOS CAMPAGNES À NOS IMAGINAIRES

WOLF !

VAN ONS PLATTELAND TOT ONZE VERBEELDINGSWERELD

**GUIDE DU VISITEUR
BEZOEKERSGIDS**

MUSÉE ROYAL DE MARIEMONT / KONINKLIJK MUSEUM VAN MARIEMONT

2012

Wallonie

Photos de couverture

Inscription/ Inscriptie: Charles VERLAT, *Au loup!*, 1861

Huile sur toile / Olie op doek

H.: 230 cm; l.: 310 cm

© Bruxelles, Liste Civile du Roi / Brussel, Burgerlijke Lijst van de Koning

Cette exposition est une initiative de La Louvière Métropole Culture 2012

Commissariat scientifique de l'exposition

Benôît GOFFIN en collaboration avec Christine LONGPRÉ-BERTHOLET

Conception et réalisation du guide du visiteur

Marie MOREAU

Service pédagogique du Musée royal de Mariemont

Rédaction

L'équipe du Musée royal de Mariemont

en collaboration avec Marcel OTTE et Marie-Hélène VAN DER KAA

Traduction

PHILOTRANS, Translation Office

Relecture

Service pédagogique du Musée royal de Mariemont

Mise en page

Claudine WERQUIN-LACROIX

Photographies et traitement de l'image

Michel LECHIEN, sauf mention contraire

Impression

Imprimerie HAYEZ, Bruxelles

© Musée royal de Mariemont (Belgium)

Dépôt légal: D/2012/0451/151

ISBN: 978-2-930469-45-4

Ô LOUP! DE NOS CAMPAGNES À NOS IMAGINAIRES

Le guide du visiteur reproduit l'intégralité des textes didactiques figurant dans l'exposition. Une sélection d'œuvres significatives est également proposée. Celles-ci proviennent de l'exceptionnelle exposition temporaire qui se déploie dans trois espaces du Musée.

Le loup, omniprésent dans nos campagnes belges, wallonnes ou hainuyères jusqu'aux portes du 19e siècle, a cristallisé un ensemble d'images aussi fortes que nombreuses, complexes et ambiguës. Tandis que les derniers loups ont quitté – définitivement ? – nos régions il y a plus d'un siècle, nous ne cessons de réinventer l'animal en une vision extrêmement riche et plurielle. Assurément, *Canis lupus* arpente toujours les innombrables sentiers de notre imaginaire...

Le loup réinterroge la littérature (pourtour de la Réserve précieuse)

Figure emblématique, voire mythique, le loup parcourt bien plus que les albums de littérature jeunesse. De Gustave Doré à Edgard Tytgat, de Charles De Coster à Mario Ramos, il continue d'inspirer de nombreux artistes et écrivains. Loin d'un essai d'exhaustivité, le Musée royal de Mariemont propose une sélection d'éditions rares ou méconnues, issues des riches collections de sa Réserve précieuse et du Centre de littérature jeunesse de Liège, mais aussi des créations originales de l'Atelier du Livre de Mariemont. Autant d'invitations à (re)découvrir un animal qui hante toujours nos imaginaires.

Regards d'artistes contemporains (Salle carrée)

Preuve qu'art et imaginaire tissent d'étroits et constants rapports, une section de l'exposition propose une vision du loup par quelques artistes contemporains. Parmi ceux-ci, le Suisse Balthasar Burkhard, bien plus qu'un simple photographe animalier, ou encore Lennep, figure incontournable de la scène belge. À l'instar d'une expo dans l'expo, l'univers onirique et mystérieux de Sarah Moon, l'une des photographes françaises les plus illustres, est illustré par un film et une série de onze clichés réinventant le thème fascinant du Petit Chaperon rouge.

WOLF! VAN ONS PLATTELAND TOT ONZE VERBEELDINGSWERELD

De bezoekersgids bevat alle didactische teksten die deel uitmaken van de tentoonstelling. Hij bevat ook een selectie van kenmerkende werken uit de uitzonderlijke tijdelijke expositie die is ingericht in drie zalen van het Museum. De wolf, die tot aan het begin van de 19^e eeuw wijd verspreid was op het Waalse en Henegouwse platteland, heeft een wereld van beelden gekristalliseerd, sterk en talrijk, complex en dubbelzinnig. De laatste wolven hebben onze streken reeds meer dan een eeuw geleden – definitief? – verlaten, maar wij blijven het dier voortdurend heruitvinden met een buitengewoon rijke en veelomvattende waaier aan visies. Het is duidelijk dat de *Canis lupus* nog steeds ronddwaalt in het doolhof van onze verbeelding...

De wolf in de literatuur (overzicht van de Kostbare werken)

De wolf is een emblematische, ja zelfs mythische figuur die veel vaker voorkomt dan alleen maar in de jeugdliteratuur. Van Gustave Doré tot Edgard Tytgat, van Charles De Coster tot Mario Ramos – hij blijft een inspiratiebron voor talloze kunstenaars en schrijvers. Het Koninklijk Museum van Mariemont heeft niet de ambitie volledig te zijn, maar stelt een selectie voor van zeldzame of weinig gekende uitgaven, afkomstig uit de rijke collecties van zijn Kostbare werken en het 'Centre de littérature jeunesse' van Luik, maar ook originele creaties van het 'Atelier du Livre' van Mariemont. Allemaal nodigen ze uit om een dier te (her)ontdekken dat in onze verbeelding blijft ronddwalen.

De visie van hedendaagse kunstenaars (Vierkante zaal)

Er bestaat een nauw verband tussen kunst en verbeelding. Daarvan getuigt een gedeelte van de tentoonstelling dat gewijd is aan de visie van een aantal hedendaagse kunstenaars op de wolf. Onder hen onder meer de Zwitser Balthasar Burkhard, die veel meer is dan louter een dierenfotograaf, of Lennep, een figuur die je niet kunt wegdenken van de Belgische scène. Als een expo binnen de expo, het zweverige, mysterieuze werk van Sarah Moon, een van de beroemdste Franse fotografes, dat wordt geïllustreerd met een film en een reeks foto's die het fascinerende thema van Roodkapje opnieuw ontdekken.

Canis Lupus / Canis Lupus

La réalité du loup de nos forêts ne ressemble que très peu à celle ancrée dans l'imaginaire collectif. Avec une hauteur au garrot ne dépassant pas le mètre, le loup a l'apparence d'un grand chien de près de 45 kg. Derrière celle-ci, se cache une condition physique extraordinaire lui permettant de parcourir de très longs déplacements. Afin de remplir son rôle de régulateur de populations des autres espèces, il profite de son odorat performant et de son ouïe vingt fois plus sensible que celle de l'homme pour repérer ses proies.

Animal social, c'est au sein d'une famille appelée meute que le loup vit sur un territoire bien délimité de plus de 50 km². Cette meute, très organisée hiérarchiquement, est dirigée par un couple dominant appelé Alpha qui est le seul à se reproduire et cela une fois l'an. Les louveteaux sont élevés et protégés par tous les membres du clan. À l'âge adulte, certains prennent la place de leurs parents tandis que d'autres choisissent de créer une nouvelle meute sur un territoire vierge de loups. Vers l'âge de 10-12 ans, le loup s'éteint en laissant la place aux générations suivantes.

De realiteit van de wolf die in onze bossen geleefd heeft lijkt slechts in geringe mate op het beeld dat in de collectieve verbeelding verankerd is. Met een schofthoogte die niet meer dan een meter bedraagt lijkt de wolf op een grote hond van zo'n 45 kg. Achter dat uitzicht schuilt een buitengewone fysieke conditie die hem in staat stelt zeer lange afstanden af te leggen. Om zijn rol van regulator van de populatie van andere soorten te spelen

maakt hij om zijn prooien op te sporen gebruik van zijn krachtig reukvermogen en van zijn gehoor, dat twintigmaal gevoeliger is dan dat van de mens.

De wolf is een sociaal dier dat in familieverband leeft, een meute genaamd, op een goed afgebaand territorium van meer dan 50 km². De meute is zeer hiërarchisch georganiseerd en wordt geleid door een dominant koppel, het Alpha-koppel, dat zich als enige eenmaal per jaar mag voortplanten. De wolvenwelpjes worden grootgebracht en beschermd door alle leden van de clan. Als ze volwassen zijn nemen ze de plaats in van hun ouders en andere kiezen ervoor om een nieuwe meute te stichten op een territorium waar nog geen wolven leven. Een wolf sterft op de leeftijd van 10-12 jaar, waarna hij plaatsmaakt voor de volgende generaties.

Le loup, entre nature et culture / De wolf tussen natuur en cultuur

Dans son *Histoire naturelle* (1749-1789), le célèbre naturaliste français Buffon nous livre une description du loup ne correspondant que très peu au caractère neutre de l'exposé scientifique: «Désagréable en tout, la mine basse, l'aspect sauvage, la voix effrayante, l'odeur insupportable, le naturel pervers, les mœurs féroces, il est odieux, nuisible de son vivant, inutile après sa mort (...). Le loup est au contraire l'ennemi de toute société». Ainsi, l'homme de sciences donne une vision particulièrement subjective – donc culturelle – de l'espèce «loup».

À la même époque, l'*Encyclopédie* de Diderot et d'Alembert (1751-1772), dans son souhait d'établir une frontière claire entre savoir et croyance, jette un regard plus objectif sur l'animal: «Nous l'appellons cruel, parce que ses besoins sont souvent en concurrence avec les nôtres. Il attaque les troupeaux que l'homme réserve pour sa nourriture, & les bêtes fauves qu'il destine à ses plaisirs».

In zijn *Histoire naturelle* (1749-1789) geeft de beroemde Franse natuurkenner Buffon ons een beschrijving van de wolf die zeer weinig beantwoordt aan de neutrale benadering die eigen is aan wetenschappelijk werk: "Hij is op elk gebied onaangenaam: een norske uitdrukking, een woest uitzicht, een verschrikkelijke stem, een ondraaglijke geur, pervers van aard, wilde manieren, hij is walgelijk, schadelijk als hij leeft en nutteloos als hij dood is (...). De wolf daarentegen is de vijand van de hele gemeenschap". Zo geeft deze man van de wetenschap een bijzonder subjectieve – en dus culturele – visie van de "wolvensoort".

In diezelfde periode geeft de *Encyclopédie* van Diderot en d'Alembert (1751-1772), in een poging om een duidelijke grens te trekken tussen weten en geloven, een objectievere kijk op het dier: "Wij noemen hem wreed, omdat zijn behoeften vaak in conflict zijn met de onze. Hij valt de kuddes aan die de mens houdt voor zijn voeding en de wilde dieren die hij gebruikt voor zijn plezier".

**Loup défendant sa proie dit
aussi Loup marchant / Loup
défendant sa proie of ook Loup
marchant**

Bronze; fonte; socle ovale en marbre noir /
Brons; gietijzer; ovale sokkel in zwart marmer
H.: 27,6 cm; L.: 39 cm; pr.: 13,2 cm (dimen-
sions avec socle) / (afmetingen met sokkel)

Vers 1855 / Omstreeks 1855

Antoine-Louis BARYE (Paris / Parijs 1795-1875)

Paris / Parijs, Musée d'Orsay (inv. OA 6353) (dépôt du Musée du Louvre)

Photo / foto: H. Lewandowski

Inscription: «BARYE» (sur la terrasse, derrière l'antérieur gauche)

Inscriptie: 'BARYE' (op het voetstuk, achter de linkervoorpoot).

Antoine-Louis Barye est un sculpteur français appartenant au courant d'expression romantique. C'est un artiste réputé pour ses œuvres à sujets animaliers. Il s'intéresse aux animaux – fauves ou animaux de nos contrées – de manière scientifique. A.-L. Barye réalise ainsi des croquis d'après nature et des dessins anatomiques. Le bronze permet de restituer plus fidèlement le modelé et l'illusion du pelage; il constitue dès lors le matériau privilégié de l'artiste, particulièrement attentif à ces aspects dans sa sculpture. L'écrivain Théophile Gautier surnomme Barye le «Michel-Ange de la Ménagerie» en raison de son style fier, énergique et rude. Celui-ci caractérise bien cette sculpture représentant un loup sur la défensive, sur une terrasse, la dépouille d'un agneau sous ses antérieurs.

Antoine-Louis Barye is een Franse beeldhouwer die tot de romantische stroming behoort. Van deze kunstenaar is bekend dat zijn werk vaak dieren als onderwerp heeft. Hij interesseert zich op een wetenschappelijke manier voor dieren – wilde dieren of dieren uit onze streken. A.-L. Barye maakt schetsen naar de natuur en anatomische tekeningen. Brons is ideaal om de vorm en de indruk van de wolvenvacht weer te geven; het is dan ook het favoriete materiaal van deze kunstenaar, die in zijn beeldhouwwerk bijzonder veel aandacht besteedt aan dit aspect. Schrijver Théophile Gautier geeft Barye de bijnaam 'Michelangelo van de dierentuin' vanwege zijn fiere, energieke en ruwe stijl. Die bijnaam typeert dit beeldhouwwerk mooi. Het stelt een wolf voor die een gedood lam tussen zijn voorpoten verdedigt, op een plateau.

LA LOUVE, PUISSANCE TUTÉLAIRE AU CŒUR DE LA GAULE ROMAINE

Jusqu'à la fin de l'Antiquité, l'image de la louve romaine allaitant les jumeaux Romulus et Rémus apparaît de manière récurrente, notamment sur les émissions monétaires, comme symbole de Rome et comme évocation de sa légitimité politique. C'est également le cas dans la sphère funéraire. Dans ce registre, la louve peut être vue comme un symbole d'*Aeternitas*, garantissant l'éternité de Rome et celle de ses citoyens, ou bien considérée comme un simple emblème de romanité. Ce type de stèle funéraire a largement rayonné, comme en atteste l'exemplaire mis au jour à Arlon, présenté dans l'exposition. Dans ces régions en cours d'acculturation, on plaçait ainsi le défunt sous la protection d'une image puissamment polysémique, symbole tout à la fois maternel et politique.

DE WOLVIN, BESCHERMENDE KRACHT IN HET HART VAN ROMEINS GALLIË

Tot aan het eind van de oudheid komt het beeld van de Romeinse wolvin die de tweeling Romulus en Remus zoogt herhaaldelijk terug, met name op munten, als symbool van Rome en als uitdrukking van zijn politieke legitimiteit. Dat is eveneens het geval in de sfeer van de overledenen. In die context kan de wolvin gezien worden als symbool van *Aeternitas*, die Rome en zijn inwoners het eeuwige leven belooft, of simpelweg als teken van de Romeinse beschaving. Dit type grafsteen heeft zich wijd verspreid, getuige daarvan dit exemplaar dat werd opgegraven in Aarlen en dat hier tentoongesteld wordt. In streken die in een acculturatieproces zaten werd de overledene op die manier onder de bescherming geplaatst van een krachtig, veelzinnig beeld, een symbool dat tegelijkertijd moederlijk en politiek is.

© Paris, RMN - GP (Musée du Louvre).
Photo / foto: H. Lewandowski.

Bas-relief de la louve allaitant / Bas-reliëf van een zogende wolvin

Romulus et Rémus / Romulus en Remus

Calcaire / Kalksteen

H.: 60 cm; l.: 92 cm; pr.: 20 cm

2e siècle apr. J.-C. / 2e eeuw n.Chr.

Arlon / Aarlen

Luxembourg / Luxemburg, Musée national d'histoire et d'art, inv. lap. 3

© Arlon, Institut archéologique du Luxembourg.

Photo / foto: H. Schweisthal

Ce bas-relief est entré au Musée national d'histoire et d'art de Luxembourg en 1845. Le Musée archéologique d'Arlon en possède un moulage, prêté au Musée royal de Mariemont dans le cadre de la présente exposition. L'original a été découvert en 1671 dans l'enceinte fortifiée de la ville d'Arlon. Celle-ci tire son origine de l'antique bourgade d'*Orolaunum*, chef-lieu d'un canton rural de la cité des Trévires qui faisait partie de la Gaule Belgique (*Gallia Belgica*). La pierre s'intègre dans la riche documentation archéologique qui regroupe une série de sculptures romaines réemployées dans les fondations d'édifices, les maçonneries d'église et les habitations villageoises d'Arlon. Cette pierre constitue un élément architectural taillé en forme de niche arrondie. Elle présente une scène figurative qui occupe l'espace central de l'hémicycle: une louve se tient debout à droite, la tête tournée vers deux bébés qui sont assis par terre et qu'elle nourrit. Il est possible d'y reconnaître un des épisodes du mythe fondateur de Rome: l'allaitement des jumeaux, Romulus et Rémus, par la louve. La courbure interne de la niche est ornée d'un motif de feuilles penchées.

La corniche horizontale présente un décor de feuilles d'acanthé disposées verticalement. Cette typologie de la louve allaitant les jumeaux constitue le module de base de la représentation d'une image que les spécialistes nomment «lupa romana».

Dit bas-reliëf is in 1845 in het bezit gekomen van het Musée national d'histoire et d'art de Luxembourg. Het Musée archéologique d'Arlon bezit er een afgietsel van, dat in het kader van deze tentoonstelling aan het Koninklijk Museum van Mariemont werd uitgeleend. Het originele beeld werd in 1671 ontdekt binnen de versterkte muren van de stad Aarlen, dat zijn oorsprong dankt aan het oude dorpje Orolaunum, de hoofdstad van een landelijk kanton van het rijk der Trevieren dat deel uitmaakte van Belgisch Gallië (*Gallia Belgica*). Deze steen maakt deel uit van het rijke archeologische erfgoed dat bestaat uit een reeks Romeinse beeldhouwwerken die werden hergebruikt in de fundering van gebouwen, in het metselwerk van de kerk en de dorpshuizen van Aarlen. Deze steen is een architectonisch element dat uitgekapt is in de vorm van een afgeronde nis. Het stelt een figuratieve scène voor die een centrale plaats inneemt in het halfrond: rechts staat een wolvin, de kop gedraaid naar twee baby's die op de grond zitten en die zij zoogt. Je kunt er een episode uit de mythe van het ontstaan van Rome in herkennen: een wolf die de tweeling Romulus en Remus zoogt. De gebogen binnenwand van de nis is versierd met een motief van hangende bladeren.

De horizontale lijst is voorzien van verticaal geschikte berenklauwbladeren. Deze typologie van de wolvin die de tweeling zoogt is de basisvorm van de weergave van een beeld dat de specialisten "lupa romana" noemen.

Quand le loup guérit l'homme / Als de wolf de mens geneest

«Tout est bon dans le loup», oserait-on écrire, tant on prête à chaque partie de son corps des vertus apotropaiques (éloigner le danger) et prophylactiques (prévenir la maladie). Dans son *Histoire naturelle* «*Traitant des remèdes tirés des animaux*», livre 28, Plinie l'Ancien (1er siècle apr. J.-C.), décrit les différentes vertus médicales, voire magiques, attribuées à l'animal: «Une dent de loup en amulette empêche les enfants d'avoir peur, et les préserve des maladies de la denture (...). Les plus grosses dents d'un loup attachées au cou des chevaux les rendent, dit-on, infatigables à la course». Quant à l'*Encyclopédie* de Diderot et d'Alembert (1751-1772), elle se moque des croyances qui, au cœur du siècle des Lumières, collent encore au corps du loup: «Les paysans & les chasseurs qui prennent des loups, ne manquent point d'en conserver le foie qu'ils font sécher au four, ou de le vendre à quelqu'apocitaire (sic)».

“Alles van de wolf is goed,” zouden we kunnen schrijven, aangezien aan elk stukje van zijn lijf apotropaeïsche (gevaarverjagende) en profylactische (ziektevoorkomende) eigenschappen worden toegeschreven. In zijn *Naturalis Historia* “over geneesmiddelen afkomstig van dieren”, boek 28, beschrijft Plinius de Oudere (1^e eeuw n.Chr.) de verschillende geneeskrachtige, ja zelfs magische eigenschappen die aan het dier worden toegeschreven: “Een wolventand als amulet zorgt ervoor dat kinderen niet bang zijn en beschermt hen tegen tandpijn (...). Als de grootste wolventanden om de nek van een paard worden gehangen, wordt dat onvermoeibaar”. Wat de *Encyclopédie* van Diderot en d'Alembert (1751-1772) betreft, deze spot met het bijgeloof dat midden in de eeuw van de Verlichting nog aan het wolvenlijf hangt: “Boeren en jagers die een wolf gedood hebben, bewaren er altijd de lever van, die ze laten drogen in de oven, of verkopen hem aan 'quelqu'apocitaire' (sic).”

Collier dit «de l'Abri Sandron» / Halsband genaamd “de l'Abri Sandron”

Dents de loups / Wolventanden
Vers 20000 av. J.-C. / Circa 20.000 v. Chr.
Liège, Université de Liège, Service de Préhistoire /
Luik, Universiteit van Luik, Afdeling Prehistorie

Les canines d'animaux dangereux s'imposent avec constance: elles marquent l'ostentation de la puissance du porteur sur ces symboles puissants, dangereux, mais domptés.

Le porteur de ce collier exhibait sa bravoure, aux limites de ce qui lui fut «permis» par ses armes rudimentaires, par la gratification sociale acquise, et surtout, par la dangerosité, ainsi reculée par ce signe, manifestement exposé.

De hoektanden van gevaarlijke dieren worden nadrukkelijk getoond: ze geven de macht van de draager weer over deze machtige en gevaarlijke, maar getemde symbolen.

De draager van deze halsband liet er zijn dapperheid mee zien, binnen de grenzen van wat hem “toegestaan” was door zijn primitieve wapens, door de verworven sociale status en vooral, door het gevaar dat werd afgewend door dit symbool dat duidelijk getoond wordt.

Les meneurs de loups / Wolvenleiders

Dans les récits traditionnels, les meneurs de loups sont des personnages réussissant à charmer les loups avec de la musique ou des formules magiques. Craints par la population en raison de leur étonnante proximité avec l'animal tant redouté, ils peuvent ordonner à la bande de loups qui les accompagne de tuer les troupeaux. Le plus souvent, il s'agit de montreurs de loups devenus meneurs aux yeux de leurs contemporains.

Alexandre Dumas, George Sand et, plus récemment, Claude Seignolle nous ont légué de remarquables évocations de meneurs.

Loin d'être cantonnés à la littérature, les récits de meneurs de loups se retrouvent dans le fonds légendaire français et, exceptionnellement, en Wallonie. C'est le cas d'une étrange histoire mettant en scène un meneur de loups dans la forêt de Smuid (Libin), à l'origine du blason populaire «les loups» désignant aujourd'hui encore les habitants de ce village.

In de traditionele verhalen zijn wolvenleiders personages die wolven kunnen betoveren met muziek of toverspreuken. Ze worden door de mensen gevreesd omdat ze zo verbazend dicht bij dit zo vervaarlijke dier leven, en ze kunnen de wolventroep die hen vergezelt bevelen om kuddes te doden. Meestal gaat het om wolven-temmers die in de ogen van hun medemensen uit die tijd wolvenleiders geworden zijn.

Alexandre Dumas, George Sand en, recenter, Claude Seignolle hebben ons buitengewone beschrijvingen van wolvenleiders nagelaten.

Maar verhalen van wolvenleiders komen lang niet alleen in de literatuur voor, ze maken deel uit van de Franse legendschat en komen ook uitzonderlijk in Wallonië voor. Dat is bijvoorbeeld het geval voor een vreemd verhaal over een wolvenleider in het bos van Smuid (Libin), dat aan de oorsprong ligt van de volkse bijnaam 'de wolven' waarmee de inwoners van dit dorp ook vandaag de dag nog worden aangeduid.

Marc Renier, *Le meneur de loup*, 2003 / Marc Renier, *Wolvenleider*, 2003

© La Reid, collection / collectie M. Lamboray

SAINT REMACLE, CE «RETOURNEUR» DE LOUP

Selon la tradition, Remacle (7e siècle) se sert d'un âne pour transporter les matériaux utiles à la construction de l'abbaye de Stavelot, lorsqu'un loup dévore le pauvre animal. Dans un geste qui augure déjà sa sainteté, Remacle condamne l'animal sauvage à remplir l'office de sa victime, ce que le loup, subjugué, exécute de fort bonne grâce.

Au-delà de sa lecture littérale, la légende de saint Remacle illustre le combat du Christ contre le diable, une lutte dans laquelle la figure du loup personnifie le démon. Le saint se donne alors pour mission de le rendre inoffensif, voire, en inversant les lois de la nature, de le «retourner». Remacle n'est pas le seul «retourneur» de loup. À ses côtés, nous retrouvons Hervé et Thegonnec en Bretagne ou encore Austreberthe en Normandie.

À Stavelot, ce récit est si populaire qu'il est utilisé pour interpréter le nom de la ville: Stâv'leu, pour o stâve leû, «à l'étable, loup». Saint Remacle et son loup bête figurent d'ailleurs en bonne place dans les armoiries de l'ancienne principauté et de la cité actuelle.

Au-delà de Stavelot, Remacle est l'objet d'un culte dans de nombreuses localités wallonnes, en provinces de Liège et de Luxembourg principalement.

SINT-REMACLUS, 'WOLVENBEKEERDER'

Volgens de overlevering gebruikt Remaclus (7e eeuw) een ezel om het materiaal te vervoeren dat hij nodig heeft om de abdij van Stavelot te bouwen. Maar een wolf verslindt het arme dier en met een gebaar dat zijn heiligheid reeds ver-raadt veroordeelt Remaclus het wilde dier tot het vervullen van de taak van zijn slachtoffer, wat de onderworpen wolf heel bereidwillig doet.

Naast de letterlijke inhoud beeldt de legende van Sint-Remaclus de strijd van Christus tegen de duivel uit, een strijd waarin de wolffiguur de duivel verpersoonlijkt. De heilige legt zich erop toe om hem onschadelijk te maken en hem zelfs, door de natuurwetten om te keren, te 'bekeren'. Remaclus is niet de enige 'wolgenbekeerder'. In Bretagne vinden we in die rol Hervé en Thegonnec en in Normandië Austreberthe.

In Stavelot is dit verhaal zo populair dat het gebruikt wordt om de naam van de stad te verklaren: Stâv'leu, voor o stâve leû, 'naar de stal, wolf'. Sint-Remaclus en zijn wolf komen trouwens prominent voor op het wapenschild van het gewezen prinsbisdom en van de huidige stad.

Remaclus wordt niet alleen vereerd in Stavelot, maar ook in talrijke Waalse dorpen, hoofdzakelijk in de provincies Luik en Luxemburg.

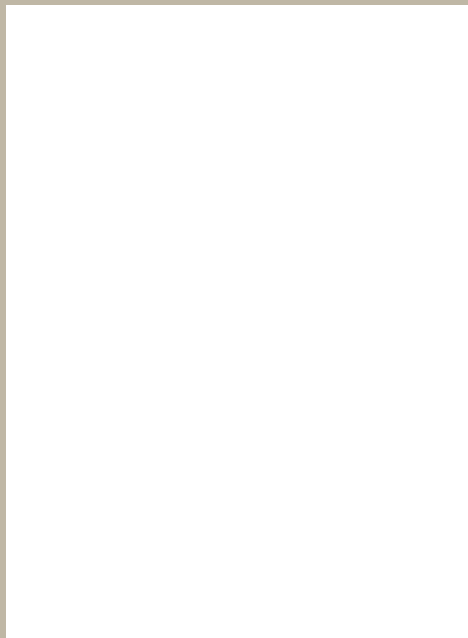
Saint François et le loup / Sint-Franciscus en de wolf

L'histoire de saint François et du loup est tirée des Fioretti («Petites Fleurs»), un recueil anonyme du 14e siècle reprenant des récits légendaires relatifs à la vie du saint et de ses premiers compagnons. Il y est ainsi raconté qu'un loup très féroce terrorisait les habitants de Gubbio, en Ombrie (Italie centrale). François décide alors de leur venir en aide et part à la rencontre de l'animal. Dès que le saint homme fait le signe de croix, le loup se calme et vient se coucher à ses pieds. Désormais, il vivra en parfaite harmonie avec les habitants et animaux de la ville.

Au niveau artistique, le Loup d'Agubbio de Luc-Olivier Merson, exposé au Palais des Beaux-Arts de Lille, illustre cet épisode fabuleux de la vie du saint. Plus près de nous, la sculpture sise devant l'ancien couvent des Capucins, à Mons, manifeste la présence de ce «saint au loup» dans nos contrées.

Het verhaal van Sint-Franciscus en de wolf komt uit Fioretti ('Bloempjes'), een anonieme bloemlezing uit de 14e eeuw waarin legendarische verhalen staan over het leven van de heilige en zijn eerste metgezellen. In dit verhaal wordt verteld hoe een zeer bloeddorstige wolf de inwoners van Gubbio terroriseert, in Umbrië (Centraal-Italië). Sint-Franciscus besluit te hulp te komen en gaat naar het dier toe. Zodra de heilige een kruisteken maakt kalmeert de wolf en legt hij zich te slapen aan zijn voeten. Vanaf dat moment leeft hij in perfecte harmonie met de bewoners en de dieren van het dorp.

Op kunstgebied illustreert de Loup d'Agubbio van Luc-Olivier Merson, een werk dat tentoongesteld is in het Palais des Beaux-Arts in Rijsel, deze beroemde episode uit het leven van de heilige. Dichter bij ons getuigt het beeldhouwwerk voor het gewezen kapucijner klooster in Bergen van de aanwezigheid van deze 'heilige met de wolf' in onze streken.

Saint Remacle et le loup / Sint-Remaclus en de wolf

Bois sculpté / Gesculpteerd hout

H.: 150 cm

Fin 19e siècle / Einde 19e eeuw

Anonyme / Anoniem

Waimes, église Saint-Saturnin (Serin) / Waimes, Sint-Saturninkerk (Serin)

La sculpture de l'église de Waimes présente le saint, en habits pontificaux, tenant une crosse ouvragée de la main droite et une maquette d'église de l'autre. À ses pieds, se trouve le loup bête, muni de ses paniers.

Het beeld uit de kerk van Waimes stelt de heilige voor, in een pontificaal gewaad, met een bewerkte bisschopsstaf in de rechterhand en een maquette van een kerk in de andere hand. Aan zijn voeten de gezadeldde wolf met zijn manden.

Saint François d'Assise et le loup de Gubbio (photographie) / Sint-Franciscus van Assise en de wolf van Gubbio (foto)

Pierre / Steen

H.: 160 cm (socle compris / sokkel inbegrepen); l.: 75 cm; pr.: 47 cm

20e siècle / 20e eeuw

Hector BROGNON (Bois-d'Haine, 1888-1977)

Mons, rue A. Masquelier, devant l'entrée de l'ancien couvent des Capucins / Mons, rue A. Masquelier, voor de ingang van het gewezen kapucijner klooster

Inscription: signature «H. Brognon» (sur la base de la statue, à droite, sous le pied du saint) /

Inscriptie: handtekening "H. Brognon" (op de basis van het standbeeld, rechts, onder de voet van de heilige)

Le groupe sculpté par H. Brognon fait référence à la légende de saint François d'Assise et le loup de Gubbio, une ville d'Italie centrale, en Ombrie.

De door H. Brognon gebeeldhouwde groep verwijst naar de legende van Sint-Franciscus van Assise en de wolf van Gubbio, een dorp in Centraal-Italië, in Umbrië.

Le loup honni / De wolf die veracht wordt

TOUS LES MOYENS SONT BONS

Le loup est probablement l'animal sauvage à susciter chez l'homme autant d'énergie pour le réguler. Perçu comme un véritable ennemi public, le loup a ainsi occupé le premier rang des animaux réputés nuisibles, ce dont témoigne une réglementation spécialement conçue pour le contenir, le traquer, voire l'exterminer.

À la fin du 14e siècle, le *Livre de chasse* de Gaston Phébus ou, au 16e siècle, *La chasse du loup* de Jean de Clamorgan, font le point sur les nombreux moyens et techniques mis en œuvre pour tuer l'animal. En clair, l'homme doit faire preuve de la plus grande ingéniosité pour lutter contre celui en qui il voit un redoutable rival. La prime qui récompense généralement la prise du loup rend sa traque populaire et encourage le zèle des chasseurs.

Si les battues, le piégeage au filet, les pièges à mâchoires ou encore les fosses à loups ont rencontré un succès certain dans cette entreprise, le poison, en particulier la strychnine sous sa forme de noix vomique, tue un nombre impressionnant de loups. Quant au fusil, il fera des ravages à partir du 19e siècle.

Collier anti-loup / Antiwolf-halsband

Cuir et métal / Leder en metaal

19e siècle / 19e eeuw

Fourneau Saint-Michel, Musée du Fourneau Saint-Michel / Smidse Saint-Michel, Musée du Fourneau Saint-Michel

Ce type de colliers était porté par les chiens utilisés pour la chasse au loup / Dit soort halsband werd gedragen door de honden die voor de wolvenjacht werden ingezet.

ALLE MIDDELEN ZIJN GOED

Van alle wilde dieren is de wolf waarschijnlijk het dier waar de mens de meeste energie in steekt om hem in bedwang te houden. Hij wordt beschouwd als een echte publieke vijand en heeft daardoor altijd op de eerste rij gestaan als het gaat om dieren die als schadelijk beschouwd worden, en daarvan getuigt een speciale reglementering die opgesteld werd om hem onder controle te houden, op te jagen en zelfs uit te roeien.

Aan het eind van de 14e eeuw geeft de *Livre de chasse* van Gaston Phébus en, vooral, in de 16e eeuw, *La chasse du loup* van Jean de Clamorgan, een overzicht van de verschillende middelen en technieken die worden gebruikt om het dier te doden. Het is duidelijk dat de mens een zeer grote vindingrijkheid aan de dag moet leggen in de strijd tegen een vijand die hij beschouwd als een te duchten rivaal.

Klopjachten, de jacht met strikken en vallen, vangijzerklemmen of ook nog wolvenkuilen hebben in deze strijd weliswaar een zeker succes gehad, maar het is vergif, met name strychnine in de vorm van braaknoten, dat een indrukwekkend aantal wolven doodt. En vanaf de 19e eeuw is er het geweer, dat een ware ravage zal aanrichten.

Le Livre de chasse de Gaston Phébus / De Livre de chasse van Gaston Phébus

Le comte Gaston III de Foix et de Béarn, dit Phébus ou Fébus (1331-1391) est l'auteur du *Livre de chasse*, l'un des plus fameux traités médiévaux consacrés à la vénerie. Illustré de superbes miniatures, l'ouvrage de Phébus accorde une place importante au loup, en abordant les mœurs de l'animal, sa reproduction ou encore ses « ruses ».

L'auteur décrit également avec moult détails la « grande chasse du loup », avec ses « défenses » d'hommes et de lévriers, son « laisser courre bruyant » se terminant par l'inévitable curée. En plus de cette forme de chasse qui mobilise en un même élan toute la collectivité, Phébus enseigne six façons de piéger les loups, modes qu'il considère comme non nobles et dont il se doit de parler « mal voulentiers » par souci d'exhaustivité.

Graaf Gaston III de Foix et de Béarn, Phébus of Fébus genoemd (1331-1391) is de auteur van de *Livre de chasse*, een van de beroemdste middeleeuwse geschriften over de lange jacht. Het werk van Phébus, geïllustreerd met schitterende miniatures, kent aan de wolf een belangrijke plaats toe. Hij beschrijft de gewoonten van het dier, zijn voortplanting en ook zijn 'streken'.

De auteur beschrijft eveneens met talrijke details de 'grote wolvenjacht', met haar 'linies' van mannen en windhonden en haar 'luidruchtige drijfjacht' die eindigt met de onvermijdelijke 'kill'. Naast deze vorm van jagen, die een hele gemeenschap mobiliseert en meesleept in hetzelfde elan, beschrijft Phébus zes methodes om wolven in de val te lokken - methodes die hij niet nobel vindt maar waarvan hij zich 'mal voulentiers' (zeer tegen zijn zin) verplicht voelt om ze aan bod te laten komen, voor de volledigheid.

Gaston Phébus, *Livre de chasse*

« Ci devise une autre manière de prendre les loups »

France, Paris, XVe siècle / Frankrijk, Parijs, XVe eeuw

Paris / Parijs, BnF, Département des manuscrits, Français 616 folio 110.

La louveterie / Het wolvenkorps

Le loup a suscité la création d'un corps spécialisé dans sa destruction, la louveterie. Investis de privilèges dus à leur noble tâche, ces louvetiers remontent au moins au règne de Charlemagne et à l'instigation de *luparii* comme agents de gestion des animaux nuisibles pour les domaines impériaux.

Supprimée à la veille de la Révolution et recréée par Napoléon Ier en 1804, la louveterie est loin de se limiter au contexte français. Pour nos régions, il existe ainsi un louvetier du comté de Hainaut, comme en attestent plusieurs mentions du 15e siècle. Le château de la Louveterie à Limbourg en garde la mémoire, au même titre que le bas-relief du château de Gomery, en Gaume.

En France, le corps des lieutenants de louveterie existe toujours. Il est chargé de veiller à «la régulation des nuisibles et au maintien de l'équilibre de la faune sauvage», dont les loups font aujourd'hui partie. Quand le chasseur devient protecteur...

De wolf heeft aanleiding gegeven tot de oprichting van een korps dat gespecialiseerd is in de vernietiging van wolven: het wolvenjachtkorps. Het bestaan van deze wolvenjachtkorpsen, waarvan de leden bepaalde privileges genoten als gevolg van hun nobele taak, gaat minstens terug tot de tijd van Karel de Grote en tot de aanstelling van *luparii* als beheeragenten van de schadelijke dieren in de keizerlijke domeinen.

Aan de vooravond van de Revolutie werd het afgeschaft, maar Napoleon I voerde het in 1804 opnieuw in, en het wolvenkorps is helemaal niet beperkt tot de Franse context. In onze streken bestaat ook een wolvenjachtmeester, in het graafschap Henegouwen, zoals we kunnen lezen in verschillende geschriften uit de 15^e eeuw. Het Château de la Louveterie in Limburg herinnert er nog aan, net als het bas-reliëf van het Château de Gomery, in de Gaume.

In Frankrijk bestaat het korps der luitenanten van de wolvenjacht nog steeds. Het is belast met de "regulering van de schadelijke dieren en het behoud van het evenwicht van de wilde fauna", waar de wolf vandaag de dag toe behoort. Of hoe de jager beschermheer wordt...

Le louvetier

Pierre; bas-relief / Steen; bas-reliëf
16e siècle / 16e eeuw
Gomery (Virton), Château de Gerlache

Ce bas-relief orne un mur de l'ancienne cour intérieure du château. Aux pieds du louvetier, on peut encore deviner, sur une colonne adossée au mur, la forme d'un loup sculpté dans la pierre. Un second animal, beaucoup plus identifiable, figure à côté du chasseur.

Dit bas-reliëf siert een muur van de oude binnenkoer van het kasteel. Aan de voeten van de wolvenjachtmeester zie je nog vaag, op een kolom tegen de muur aan, de vorm van een wolf die uitgehouwen is in de steen. Naast de jager bevindt zich een tweede dier, dat veel duidelijker herkenbaar is.

Le bon berger défendant son troupeau contre le loup / Een goede herder beschermt zijn schaapskudde voor een wilde hond

Papier; gravure

H. : 18,4 cm; l. : 14 cm

2e moitié du 17e siècle / 2e helft van de 17e eeuw

Abraham BLOOTELING ou BLOTELING (Amsterdam, 1640-1690), d'après BRUEGHEL

Bruxelles, Bibliothèque royale de Belgique - Cabinet des Estampes (inv. S.I 7631) / Brussel, Koninklijke bibliotheek van België - Prentenkabinet (inv. S.I 7631)

Inscriptions : dans la marge inférieure / Inscripties : in de marge onderaan : «Pro grege decertans vigil excubat, ecce, Menalcas. Pastoris nomen, die, meruitne boni ? » ; en dessous / onderaan «A. Bloteling fecit » (à gauche / links) , «Breugel pinxit » (au centre / in het midden), «N. Visscher excudit » (à droite / rechts)

La scène représente un berger affrontant un loup qu'il écarte courageusement avec sa houlette de ses moutons réfugiés sous les arbres et visibles à gauche de l'estampe.

Ainsi qu'il est mentionné sur la gravure, celle-ci est l'œuvre d'Abraham Blooteling, d'après Brueghel – plus précisément Pieter le Jeune reprenant un sujet de Pieter l'Ancien –, et elle est éditée par Nicolas Visscher (1618-1679), un cartographe et graveur néerlandais.

Les phrases en latin font l'éloge du Bon Pasteur; elles peuvent se traduire ainsi : «Voici Menalcas qui, vigilant, monte la garde, en luttant pour défendre le troupeau /Dis, n'a-t-il pas mérité le nom de bon pasteur ? ». Menalcas est le nom d'un berger évoqué dans la poésie pastorale chez plusieurs auteurs de l'Antiquité grecque et romaine, notamment dans les Bucoliques de Virgile (1er siècle av. J.-C).

Deze scène beeldt een herder uit die zich verdedigt tegen een wolf die hij met zijn herdersstok dapper op afstand houdt om zijn schapen te beschermen die onder de bomen gevluht zijn, zoals links op de prent te zien is.

Zoals op de gravure vermeld is, is dit een werk van Abraham Blooteling, naar Brueghel – meer bepaald Pieter de Jonge die een onderwerp van Pieter de Oude herneemt – en uitgegeven door Nicolas Visscher (1618-1679), een Nederlandse cartograaf en graveur.

De zinnen in het Latijn zingen de lof van de Goede Herder; ze kunnen als volgt vertaald worden : “Ziehier Menalcas die waakzaam de wacht optrekt en vecht om zijn kudde te beschermen / Zeg me, heeft hij de naam van goede herder niet verdiend ?” Menalcas is de naam van een herder die voorkomt in de landelijke poëzie bij verschillende auteurs uit de Griekse en Romeinse oudheid, met name in de Bucolica van Virgilius (1e eeuw v.Chr.).

ILS SONT ENTRÉS À MARIEMONT

Au cœur d'une région boisée, Mariemont est un domaine consacré à la chasse depuis le milieu du 16e siècle. Afin de préserver le gibier qui le peuple de la prédation du loup, les gardes-chasse disposent de lévriers spécialement élevés pour la traque, ce qu'atteste déjà une mention des années 1546-1547.

Deux siècles plus tard, sous Charles de Lorraine, cerfs, sangliers et biches du domaine de Mariemont pâtissent toujours du prédateur. En 1743, dans un rapport au Conseil des Finances, le prévôt de Binche s'inquiète d'ailleurs de la prolifération des loups à Mariemont, en regrettant amèrement que «le plaisir de la chasse est à la veille d'y être détruit par la quantité de loups qui rodent aux environs et qui, depuis un an ont au moins dévoré dans le parc même 10 à 12 cerfs, plus de 40 biches et la moitié autant de faons». Comme moyen de protection du gibier, l'auteur préconise l'emploi de «filets de loups», qui permettraient «pendant les neiges, de faire la guerre à ces animaux, et de les détruire beaucoup plus vite que par tout autre expédient».

OOK IN MARIEMONT ZIJN ZE GEWEEST

Mariemont, gelegen in het hart van een bosrijke streek, is sinds het midden van de 16e eeuw een jachtdomein. Om het wild dat er leeft te beschermen tegen afslachting door de wolf beschikken de jachtopzieners over windhonden die speciaal voor de drijfjacht zijn opgeleid, zoals we kunnen lezen in een fragment uit de jaren 1546-1547.

Twee eeuwen later, onder Karel van Lotharingen, vallen onder de herten, everzwijnen en reeën in het domein van Mariemont nog steeds slachtoffers van het roofdier. In 1743, in een rapport aan de Conseil des Finances, maakt de provoost van Binche zich trouwens ongerust over de aangroei van de wolvenpopulatie in Mariemont, waarbij hij ten zeerste betreurt "dat het jachtplezier er zo goed als verdwenen is door het grote aantal wolven dat in de omgeving ronddoelt en die op een jaar tijd in het park zelf minstens 10 à 12 herten, meer dan 40 reeën en half zoveel pauwen hebben verslonden". Om het wild te beschermen stelt de auteur voor om 'wolvennetten' te gebruiken, waarmee "deze dieren als het sneeuwt bestreden kunnen worden, en veel sneller uitgeroeid dan op gelijk welke andere manier".

Archives relatives à la chasse au loup sous le régime français / Archieven van de wolvenjacht onder het Franse regime

Papier

32,3 x 20,4 cm

30 décembre 1807 / 30 december 1807

Liège, Archives de l'État (inv. Préfecture de l'Ourthe, 668) / Luik, Staatsarchieven (inv. Préfecture de l'Ourthe, 668)

Aywaille

Procès-verbal de destruction d'un loup âgé de deux ans tué par le sieur Jean Mathieu Fontaine, garde forestier du bois communal dit Porallée, situé dans la commune d'Aywaille. Ce procès-verbal s'accompagne des oreilles de l'animal, preuve exigée pour l'obtention de la prime accordée en cas de destruction.

Aywaille

Proces-verbaal van de vernietiging van een wolf van twee jaar oud, gedood door de heer Jean Mathieu Fontaine, boswachter van het gemeentelijke bos Porallée genaamd, gelegen in de gemeente Aywaille. Bij dit proces-verbaal horen de oren van het dier, het bewijs dat vereist was voor het bekomen van de premie in geval van vernietiging.

Le loup prédateur de l'homme ? / De wolf: roofdier voor de mens?

Pour beaucoup, «le loup n'attaque pas l'homme». Cette affirmation, aussi courante que catégorique, a suscité une vaste recherche d'un historien français, Jean-Marc Moriceau, auteur d'une étude remarquée sur les rapports homme-loup en France (15e-20e siècle). Son enjeu: dépassionner le débat entre «lycophiles» et «lycophobes» (de *lukos*, «loup») qui, dans le contexte de réintroduction du loup dans l'Hexagone, est d'une grande actualité.

Les conclusions de l'enquête de l'historien sont sans appel: 2566 victimes de loups «prédateurs» et 2813 décès dus aux animaux enragés ont pu être comptabilisés. Pour les premières, qui tendent à disparaître au début du 19e siècle, l'analyse fait apparaître un lien entre les attaques et les conflits armés qui multiplient les cadavres non enterrés, une corrélation entre nécrophagie et anthropophagie. Quant aux seconds, qui s'estompent avec la disparition de l'animal fin 19e siècle, leur mémoire perdure généralement plusieurs décennies après les faits.

Cependant, plus on s'éloigne de la réalité des événements, plus les risques de confusion et de déformation s'accroissent. Entre l'animal prédateur qui considère occasionnellement l'être humain comme une proie potentielle, et l'animal «fou de rage» qui, paralysé du larynx, ne peut que mordre sa victime, la mémoire est loin de faire la part des choses. Au cœur même du 20e siècle, l'idée du loup «dévoreur» d'homme reste ancrée dans les mentalités.

Voor velen 'valt de wolf de mens niet aan'. Deze even courante als categorieke uitspraak was de aanleiding voor een grootscheeps onderzoek door een Franse historicus, Jean-Marc Moriceau, auteur van een opgemerkte studie over de relatie tussen mens en wolf in Frankrijk (15e-20e eeuw). Zijn uitdaging: het debat kalmeren tussen 'lykofielen' en 'lykofoben' (van *lukos*, 'wolf') dat in de context van de herintroductie van de wolf in de Hexagoon volop in de actualiteit staat.

De conclusies van het onderzoek door de historicus zijn duidelijk: er werden 2566 slachtoffers van wolven als 'roofdier' opgetekend en 2813 sterfgevallen te wijten aan dieren met hondsdolheid. Voor de eerste reeks, die aan het begin van de 19^e eeuw de neiging heeft te verdwijnen, blijkt uit de analyse dat er een verband bestaat tussen de aanvallen en de gewapende conflicten waardoor het aantal onbegraven lichamen sterk toeneemt - een verband tussen necrofagie en antropofagie. Wat de tweede reeks betreft, die vervaagt met de verdwijning van het dier aan het eind van de 19^e eeuw, al blijft de herinnering eraan over het algemeen verschillende decennia na de feiten voortleven.

Nochtans is het zo dat hoe verder je verwijderd bent van de werkelijke gebeurtenissen, hoe groter het risico op verwarring en vervorming wordt. Tussen het roofdier dat de mens af en toe ziet als een potentiële prooi en het dier dat 'gek van razernij' en verlamd aan het strottenhoofd, zijn slachtoffer alleen maar kan bijten, houdt het geheugen helemaal geen rekening met de feiten. In het hart van de 20e eeuw blijft het beeld van de 'mensenverslindende' wolf verankerd in de mentaliteit.

← **Extrait du registre paroissial de Saint-Martin pour l'année 1751 / Uittreksel uit het parochieregister van Saint-Martin van 1751**

Papier

140 x 20 cm

18e siècle / 18e eeuw

Namur / Namen, Archives de l'État (inv. Registres paroissiaux, 492)

L'extrait du registre paroissial de Saint-Martin (act. comm. Jemeppe-sur-Sambre) dont il est ici question remonte au 24 février 1751. Il relate – en latin – les circonstances de la découverte du corps atrocement mutilé de Marie-Josèphe Marchipont, fille de Jean-Louis Marchipont et de Marie-Josèphe Bruyr, alors âgée de 18 ans. C'est dans le champ « del Rosière » que la pauvre victime a été retrouvée, alors qu'elle se rendait chez son père, la veille, vers six heures du soir. L'auteur de ce crime monstrueux est clairement désigné: le loup. Voici ce qu'en dit le curé des lieux, dans sa traduction française:

Dans ledit champ del Rosière, un loup vorace l'attaqua et l'étrangla, et, de ses dents, l'entraîna, morte, sur une distance de 326 pas et plus, d'après les traces apparentes du loup, [trouvées] près des restes du cadavre. Ce loup, des plus voraces, lui ôta les chairs de toute la tête, arracha les yeux, dévora le cou, la poitrine et les épaules, ainsi qu'une partie du bras gauche. Il y avait alors une très grande abondance de neige qui recouvrit la terre pendant trois semaines. Ce fut un spectacle horrible [auquel] j'ai assisté avec des centaines d'autres, quand les échevins, désignés à cette tâche, ont examiné le cadavre.

Cette histoire, livrée de façon aussi terrifiante, est assez exceptionnelle. En effet, si des nourrissons et de jeunes enfants étaient des proies faciles pour un prédateur tel que le loup, il est rarissime de le voir attaquer des victimes plus âgées. Il est cependant avéré que, en ce début d'année 1751, les conditions climatiques – dont fait également état le curé de Saint-Martin – étaient particulièrement rudes. Poussés par la faim, les loups peuvent s'enhardir à attaquer de (jeunes) adultes. Mais on ne peut exclure totalement l'hypothèse d'une mort qui n'est pas l'œuvre d'un loup. Serait-il absurde de penser que Marie-Josèphe aurait pu mourir d'hypothermie, d'un accident fortuit, voire d'un meurtre et que, ensuite seulement, son cadavre ait attiré le charognard? L'état du corps de la malheureuse, objet de terreur et de répulsion livré à la curiosité des badauds accourus en nombre, ne pouvait permettre d'en juger...

Dit uittreksel uit het parochieregister van Saint-Martin (de huidige gemeente Jemeppe-sur-Sambre) dateert van 24 februari 1751. Het beschrijft – in het Latijn – de omstandigheden van de ontdekking van het vreselijk verminkte lichaam van Marie-Josèphe Marchipont, dochter van Jean-Louis Marchipont en Marie-Josèphe Bruyr, op dat ogenblik 18 jaar. Het arme slachtoffer werd gevonden in het veld 'del Rosière'. Ze was de avond voordien rond zes uur 's avonds op weg naar haar vader. De dader van deze monsterachtige misdaad wordt duidelijk genoemd: een wolf. Dit is het relaas van de pastoor van de plaats, in het Nederlands vertaald:

In het veld genaamd 'del Rosière' heeft een vraatzuchtige wolf haar aangevallen en gewurgd, en met zijn tanden dood meegesleept over een afstand van minstens 326 passen, volgens de duidelijke sporen van de wolf [die gevonden werden] bij de resten van het lichaam. Deze verschrikkelijk vraatzuchtige wolf had het vlees van heel haar hoofd afgehaald, haar ogen uitgerukt, haar hals, borst en schouders en een stuk van haar linkerarm verslonden. Daarna is er zeer veel sneeuw gevallen die de aarde drie weken lang bedekte. Het was een gruwelijk gezicht dat ik samen met honderden anderen heb bijgewoond toen de wethouders die voor deze taak waren aangewezen het kadaver onderzocht hebben.

Dit verhaal, dat op zo'n angstaanjagende manier wordt verteld, is vrij uitzonderlijk. Het gebeurde wel dat baby's en jonge kinderen een gemakkelijke prooi waren voor een roofdier als de wolf, maar het gebeurt hoogst zelden dat hij oudere slachtoffers aanvalt. Het blijkt anderzijds dat de weersomstandigheden in het begin van 1751 bijzonder guur waren – zoals de pastoor van Saint-Martin beschrijft. Mogelijk hebben wolven, gedreven door honger, het toch gewaagd (jonge) volwassenen aan te vallen. Maar de mogelijkheid dat deze dood niet het werk was van een wolf kan niet helemaal uitgesloten worden. Is het absurd te denken dat Marie-Josèphe misschien gestorven was door onderkoeling, een ongeluk of zelfs een moord, en dat het kadaver daarna pas de lijkenspikker heeft aangetrokken? De staat van het lichaam van het arme meisje, dat een voorwerp van verschrikking en weerzin was geworden en overgeleverd was aan de nieuwsgierigheid van de in groten getale toestromende ramptoeristen, maakte het alleszins niet mogelijk daar uitsluitsel over te geven...

Le loup, la rage et l'homme / De wolf, hondsdolheid en de mens

Si le chien est aussi responsable, voir plus, de la propagation de la rage endémique, le loup est aux yeux de la population un coupable tout désigné.

Des cas de contamination du loup à l'homme sont connus pour les 18e et 19e siècles. Leur récit reflète à chaque fois l'effroi et le désarroi d'une population et de ses autorités impuissantes à vaincre la maladie.

Une fois atteint par le terrible mal, l'homme de nos régions se tourne vers Dieu, par l'entremise de l'un de ses puissants intercesseurs, saint Hubert. Depuis le 11e siècle, la «thérapie» consiste à entailler le front du malade et à y introduire un fil détaché de l'étole miraculeuse du saint guérisseur. Pourtant, après une période d'incubation plus ou moins longue, la redoutable maladie finit toujours par avoir le dessus.

La rage reste incurable jusqu'à la mise au point du premier vaccin par Louis Pasteur, en 1885.

Hoewel de hond in dezelfde mate, of meer nog, verantwoordelijk is voor de verspreiding van lokale hondsdolheid, is de wolf in de ogen van de mens de meest aangewezen schuldige.

Er zijn gevallen uit de 18e en de 19e eeuw bekend van besmetting van de mens door de wolf. Uit de beschrijvingen blijkt telkens weer de angst en de verwarring van de bevolking en van de overheid die niet in staat is de ziekte te overwinnen.

Als de mensen uit onze streken door die verschrikkelijke ziekte aangetast zijn richten ze zich tot God, door tussenkomst van een van zijn machtige bemiddelaars, Sint-Hubert. Sinds de 11^e eeuw bestaat de 'therapie' erin een inkeping te maken in het voorhoofd van de zieke en daar een losse draad in te leggen van de mirakelstola van de genezende heilige, ook al haalt de gevreesde ziekte na een korte of lange incubatietijd altijd de overhand.

Hondsdolheid blijft ongeneeslijk tot Louis Pasteur in 1885 het eerste vaccin op punt gesteld krijgt.

La peur du loup / De angst voor de wolf

© Saint-Léger, collection M.-H. van der Kaa.

La peur du loup reflète les rapports, souvent complexes, entretenus par l'homme et l'animal. Entre la diabolisation du loup par l'Église au Moyen Âge, la crainte de la rage, la concurrence du prédateur de bétail ou l'assimilation de l'animal à la figure maléfique du loup-garou, il n'est pas facile de démêler les fils d'un échec évoluant au fil des siècles.

Aussi, au fur et à mesure que le loup disparaît de nos campagnes, la crainte d'un animal presque commun, fait place à la peur d'une espèce devenue exceptionnelle. L'épisode de la Bête du Gévaudan (1764-1767), amplifié par la presse naissante, est le meilleur exemple de cette activation d'une peur d'autant plus forte qu'elle devient collective. Au cours de cette évolution, accélérée à la fin du 18e siècle, le contact quotidien entre hommes et loups s'étiole.

La seconde moitié du 19e siècle sonne l'hallali du carnassier. Il ne reste bientôt plus que des témoignages anciens, déformés et exagérés, reliques d'une époque à jamais révolue. La peur se met à vivre sur un objet de moins en moins connu. Elle quitte le réel pour se réfugier, résiduelle et inopérante, dans les histoires contées au coin de l'âtre, où jeunes et moins jeunes aiment avoir peur d'un animal que l'on n'a, désormais, plus aucune raison objective de craindre.

De angst voor de wolf weerspiegelt de vaak complexe verhouding tussen de mens en dit dier. De demonisering van de wolf door de Kerk in de middeleeuwen, de vrees voor hondsdelheid, de concurrentie van de veemoordenaar of de assimilatie van het dier in de boosaardige weerwolffiguur... Het is niet eenvoudig dit kluwen dat in de loop der eeuwen geëvolueerd is te ontwarren.

Naarmate de wolf van ons platteland verdwijnt maakt de vrees voor een dier dat bijna gewoon geworden is, plaats voor angst voor een soort die zeldzaam geworden is. De episode van het Beest van de Gévaudan (1764-1767), uitvergroot door de opkomende pers, is het beste voorbeeld van het cultiveren van een angstgevoel dat des te groter is aangezien het collectief is. In de loop van deze evolutie, die een versnelling kende aan het eind van de 18e eeuw, verdwijnt het dagelijks contact tussen mens en wolf stilaan.

In de tweede helft van de 19^e eeuw luiden de doodsklokken voor het roofdier. Al gauw blijven er alleen nog maar oude getuigenissen over, vervormd en overdreven, relikwieën van een voorgoed vergaan tijdperk. De angst leeft voort, ook al is het voorwerp van die angst steeds minder gekend. De angst wordt onwettelijk en neemt zijn toevlucht, teruggetrokken en onschadelijk, in de verhalen die worden verteld bij de haard, waar jong en minder jong zich graag overgeven aan de angst voor een dier waarvan ze voortaan, objectief gezien, helemaal niets meer te vrezen hebben.

Image populaire *Débarrassez-nous des loups* / Volksbeeld *Verlos ons van de wolven*

Papier; gravure sur bois / Papier; gravure op hout

H.: 13,8 cm; l.: 18,5 cm

Fin du 19e siècle [à partir d'une gravure début 19e siècle]
[France ?] / Eind 19e eeuw [naar een gravure uit begin
19e eeuw] [Frankrijk?]

La Reid, collection M. Lamboray

L'œuvre est l'illustration par excellence de la vision négative du loup, dont la force et l'adresse sont mises uniquement au service de la férocité. L'exemple est d'autant plus marquant si l'on s'accorde sur le fait que l'animal de gauche est une louve – comme l'atteste la présence de mamelles. Le texte *Débarrassez-nous des loups* fait écho à la résurgence des loups, qu'elle soit physique et réelle ou légendaire et la crainte, justifiée ou non, des attaques de l'animal sur l'homme. Quant au « nous », il représente la population et peut s'adresser soit aux autorités, soit aux chasseurs.

Dit werk is een illustratie bij uitstek van het negatieve beeld dat wij van de wolf hebben. Hij lijkt zijn kracht en handigheid enkel te gebruiken voor woeste aanvallen. Dit voorbeeld is des te frappant als je vaststelt dat het dier links een wolf is – zoals blijkt uit de uiers die je ziet. De tekst *Bevrijd ons van de wolven* is een reactie op het opnieuw opduiken van de wolf, of dat nu fysiek en echt of ingebeeld was en op de vrees, terecht of niet, voor de aanvallen van het dier op de mens. Wat het woordje 'ons' betreft, dat is de bevolking en de oproep kan ofwel aan de overheid, ofwel aan de jagers gericht zijn.

En Ardenne (parue dans *L'Uylenspiegel*, n° 48, du 28 décembre 1856) / En Ardenne (verschenen in *L'Uylenspiegel*, nr 48, van 28 december 1856)

Papier; lithographie / Papier; lithografie

H.: 39 cm; l.: 29 cm

1856

Félicien Rops (Namur, 1833 - Essonnes, 1898) Morlanwelz, Musée royal de Mariemont (inv. V.319)

Félicien Rops fonde le journal parodique *L'Uylenspiegel* – dont le premier numéro paraît le 3 février 1856 –, dénommé d'après le personnage légendaire flamand Till Uilenspiegel. Le journal devient rapidement une satire sociale, prônant des valeurs libérales et anticléricales. Sur la présente gravure, nous apercevons un peintre effrayé s'encourant dans la neige, deux loups sur les talons, avec l'inscription « Où l'artiste se repent vivement d'avoir été peindre des effets de neige ».

Félicien Rops is de stichter van het parodiërende tijdschrift *L'Uylenspiegel* – waarvan het eerste nummer verschijnt op 3 februari 1856 –, dat genoemd is naar het legendarische Vlaamse personage Tjil Uilenspiegel. Het blad wordt al snel een sociale satire die liberale en antiklerikale waarden aanprijst. Op deze gravure zien we een verschrikte schilder die in de sneeuw op de vlucht gaat, met twee wolven op de hielen, met de inscriptie "Waar de kunstenaar flink spijt heeft dat hij sneeuweffecten kwam schilderen".

Le loup et anthropomorphisation / De wolf en antropomorfering

ANTHROPOMORPHE OU ZOOMORPHE ?

Plus qu'une simple transformation physique, l'anthropomorphisation consiste à projeter sur l'animal des sentiments ou des comportements humains. Son contraire, la zoomorphisation, rapproche les hommes des animaux.

Le recours à l'anthropomorphisation ou à la zoomorphisation permet aux fabulistes, comme Ésope ou La Fontaine, de critiquer les agissements humains, en particulier les relations de pouvoir. C'est aussi une manière de détourner la censure. La société des animaux autorise en effet une satire de ses contemporains dont on peine à croire qu'elle n'est qu'une caricature destinée à offrir une morale empreinte de bon sens.

Comme les fables, les contes mettent surtout à l'honneur l'anthropomorphisation de l'animal pour dire les travers et les peurs de l'homme. Le Petit Chaperon rouge, retranscrit par Charles Perrault ou les frères Grimm, est certainement le plus représentatif de ces récits.

Au-delà de la littérature orale ou écrite, le cinéma, le langage publicitaire ou encore l'iconographie politique usent et abusent du loup anthropomorphe ou de l'homme zoomorphe. À maints égards, l'homme et l'animal adoptent, au point de nous troubler, des comportements étrangement similaires. Dans cette proximité avec l'homme, le loup incarne, comme la psychanalyse aura tôt fait de le débusquer, nos pulsions les plus profondes.

ANTROPOMORF OF ZOÖMORF ?

De antropomorfering van een dier houdt meer in dan een louter fysieke transformatie: ze bestaat erin het dier menselijke gevoelens of gedragingen toe te dichtten. Het tegengestelde hiervan, de zoömorfisering, maakt dat mensen op dieren gaan gelijken.

Door een beroep te doen op antropomorfering of zoömorfisering kunnen fabelschrijvers als Aesopus of La Fontaine het gedrag van de mens bekritisieren, in het bijzonder als het om machtsrelaties gaat. Het is ook een manier om de censuur te ontwijken. De dierenwereld maakt inderdaad een satire van je tijdgenoten mogelijk waarvan je moeilijk kunt aannemen dat het maar een karikatuur is die bedoeld is om een moraal te bieden die doordrongen is van gezond verstand.

Net zoals dat in fabels het geval is wordt in sprookjes vooral een beroep gedaan op antropomorfering van het dier om de zwakheden en de angsten van de mens te beschrijven. Roodkapje, geschreven door Charles Perrault of de gebroeders Grimm, is zeker het meest representatieve voorbeeld van dit soort verhalen.

Naast de mondelinge of geschreven vormen van literatuur gebruiken en misbruiken de film, de reclameboodschappen of de politieke beeldvorming de antropomorfe wolf of de zoömorfe mens. Mens en dier vertonen in vele opzichten merkwaardig gelijklopend gedrag, in die mate zelfs dat het ons in de war brengt. In deze gelijkenis met de mens incarneert de wolf, zoals de psychoanalyse al snel zal ontdekken, onze diepste driften.

Louve versus loup: quand le monde romain s'oppose au monde germanique / Wolvin versus wolf, of hoe de Romeinse wereld zich verzet tegen de Germaanse

Le contexte belge, plus particulièrement les relations belgo-allemandes, offre l'exemple de l'instrumentalisation ambivalente d'un même animal, mâle ou femelle. Si la louve offre en effet un symbole traditionnel de romanité, le loup représente quant à lui le monde germanique. À Sourbrodt (Waimes), non loin de Malmédy, une imposante louve de bronze allaitant Romulus et Rémus dénonce la germanisation de la «Wallonie prussienne». Quant au loup, il symbolise fréquemment l'Allemagne, que l'on parle du Royaume de Prusse, de l'Empire allemand ou, bien entendu, du IIIe Reich. L'iconographie politique utilisera d'ailleurs à maintes reprises la fable *Le loup et l'agneau*, en insistant de manière métaphorique sur la menace incarnée par le loup allemand.

De Belgische context, en meer bepaald de Duits-Belgische relaties, biedt een mooi voorbeeld van tweeslachtig gebruik van hetzelfde dier, in zijn mannelijke of vrouwelijke rol. De wolvin staat inderdaad traditioneel symbool voor de Romeinse beschaving, terwijl de wolf van zijn kant de Germaanse wereld vertegenwoordigt. In Sourbrodt (Waimes), niet ver van Malmédy, klaagt een imposante wolvin die Romulus en Remus zoogt de verduitsing van het 'Pruisische Wallonië' aan. De wolf van zijn kant symboliseert vaak Duitsland, of het nu gaat om het Koninkrijk Pruisen, het Duitse Rijk of, uiteraard, het Derde Rijk. De politieke beeldspraak gebruikt ten andere regelmatig de fabel *De wolf en het lam*, waarbij door middel van een metafoor wordt gewezen op de bedreiging die wordt geïncarneerd door de Duitse wolf.

**La fable. Le Loup allemand et l'agneau
Belge / Fabels. De duitse Wolf en het
Belgische lammetje**

Papier; imprimé / Papier; gedrukt

H.: 14 cm; l.: 9,2 cm

1914

D'AMY

Saint-Léger, collection / collectie M.-H. van der Kaa

L'œuvre nous situe à l'aube – plutôt qu'en concomitance – de l'invasion de la Belgique, en août 1914. Une particularité de cet imprimé est son traitement technique quasi enfantin. Le trait est léger, simplifié, sans réel détail ni travail de matière. La couleur est une série de pastels, posés en aplats. L'image en est presque tendre. Cette œuvre s'intègre visiblement dans une tradition iconographique de l'époque et dans une utilisation répétée de la fable du loup et de l'agneau. Guillaume II est la figure d'un loup, bleu, reconnaissable par son casque à pointe et son port de moustaches. Il domine la scène et cet agneau placé en contrebas. Quant à la Belgique, elle est symbolisée – de dos – par un agneau anonyme portant drapeau et sac de troupiers. C'est ici l'image évocatrice d'une nation. Cette idée d'un homme contre un peuple se perçoit également dans l'utilisation des majuscules dans le titre de l'œuvre. Ainsi retrouve-t-on *Le Loup allemand et l'agneau Belge*. Dans cette œuvre, l'agneau a pris les devants et se place maintenant de front par rapport à l'ennemi. Le message semble clair: la Belgique, toujours neutre, refuse l'ultimatum des Allemands et, par là, le passage sur son sol.

Dit werk situeert zich op het moment dat de invasie van België, in augustus 1914, opdoemt – eerder dan tijdens de invasie zelf. De bijzonderheid van dit drukwerk is de bijna kinderlijke techniek. De trekken zijn licht, sober, zonder echte details noch bewerking van het materiaal. De kleur bestaat uit een reeks vlakken in pasteltinten, waardoor de afbeelding iets teders heeft. Dit werk ligt duidelijk in de lijn van de iconografische traditie uit die tijd en het herhaalde gebruik van de fabel van de wolf en het lam. Wilhelm II is de figuur van de wolf, blauw, herkenbaar aan zijn punthelm en zijn snor. Hij domineert de scène en het lammetje dat lager geplaatst is. Wat België betreft, dat wordt gesymboliseerd – op de rug gezien – door een anoniem lammetje dat een vlag draagt en een soldatentas. Het is een beeld dat een natie oproept. Dit idee van een man tegen een volk is ook weergegeven in het gebruik van hoofdletters in de titel van het werk: *De duitse Wolf en het Belgische lammetje*. In dit werk heeft het lam de bovenhand en staat nu vooraan ten opzichte van de vijand. De boodschap lijkt duidelijk: België, dat nog steeds neutraal is, weigert het ultimatum van de Duitsers en dus ook het betreden van zijn grondgebied.

**Tasse «La Voracité» du service dit
«Des Vices et des Vertus» /
Kopje 'Vraatzucht' van het servies 'Zonden
en Deugden'**

Porcelaine dure, peinte et dorée / Hard porselein,
geschilderd en verguld
H.: 6 cm
Circa 1900-1920
Manufacture de Bruxelles / Fabrik van Brussel
Morlanwelz, Musée royal de Mariemont (inv. J.211.1)

Ce service dit «Des Vices et des Vertus» est composé d'une cafetière, d'un pot à lait, d'un sucrier tronconique et de douze tasses et sous-tasses. Nous retrouvons des animaux détaillés délicatement, dans des tonalités sobres, sur des décors paysagers. Avec, de plus, une moralisation certaine. Nous avons ici une très belle tasse litron à anse Louis XVI décorée d'un loup (dont la reproduction est d'ailleurs un peu fantaisiste), surmonté de la mention «La Voracité». Le reste du service présente un bestiaire accompagné des vices et vertus suivants: la vélocité (dromadaire), l'inconstance (papillon), la démençe (mouton), la cruauté (hyène), la reconnaissance (cigogne), la trahison (chat), l'union (colombe), l'entêtement (mule), la vigilance (coq), la finesse (renard), la fécondité (poule), la légèreté (biche), la tentation (rapace), l'oublié (lièvre), l'imbécillité (dindon), l'impudicité (bouc), la stupidité (âne), la fidélité (chien), l'orgueil (paon), le courage (cheval), la sentinelle (oie), la férocité (félin), l'adresse (singe), la fierté (cerf), la force (lion) et l'instinct (éléphant).

Ces animaux sont peints sur un paysage fantaisiste, supporté par des branchages, et orné d'une frise en or au décor de fleurette à quatre pétales.

Dit servies, 'Zonden en deugden' genoemd, bestaat uit een koffiekop, een melkpotje, een suikerpotje in de vorm van een afgeknotte kegel en twaalf kopjes en schoteltjes. Er staan fijn afgewerkte dieren op, in sobere kleuren, in een landelijk decor, met bovendien een duidelijke moraal. We zien hier een zeer mooie Lodewijk XVI-kop van een liter, met oor, versierd met een wolf (die overigens met veel fantasie geschilderd is), onder de vermelding 'La Voracité' (de vraatzucht). De rest van het servies is voorzien van een verzameling dieren met de volgende zonden en deugden: snelheid (dromedaris), wisselvalligheid (vlinder), dwaasheid (schaap), wreedheid (hyena), dankbaarheid (oievaar), verraad (kat), eendracht (duif), koppigheid (ezel), waakzaamheid (haan), sluwheid (vos), vruchtbaarheid (kip), elegantie (ree), verleiding (roofvogel), vergeetachtigheid (haas), zwakzinnigheid (kalkoen), onkuisheid (bok), domheid (ezel), trouw (hond), hoogmoed (pauw), moed (paard), de schildwacht (gans), woestheid (katachtigen), handigheid (aap), trots (hert), kracht (leeuw) en instinct (olifant).

De dieren zijn geschilderd in een fantasielandschap, ondersteund door bladertakken en versierd met een gouden fries met een bloempje met vier blaadjes.

Il se promène encore à La Louvière / In La Louvière loopt hij nog rond

L'ancien français *loviere*, issu du latin *luparia*, signifie «tanière du loup» ou «piège à loup». En Wallonie, le souvenir de l'animal survit dans plusieurs toponymes *La Louvière*, dont le plus connu donne son nom à la commune industrielle qui se détache en 1869 du village de Saint-Vaast.

Présent dans l'appellation même de la localité, le loup l'est aussi dans le blason populaire «les loups», qui désigne principalement les joueurs et supporters de l'équipe locale de football, la regrettée RAAL (Royale Association Athlétique Louviéroise) ou la récente URLC (Union Royale La Louvière Centre).

Au-delà du toponyme et du blason populaire, le loup (ou la louve) est le véritable symbole identitaire de la cité. En témoigne son arrivée en ville, en 1953, sous la forme d'un imposant monument dû à Alphonse Darville et Jacques Depelseñaire, ou encore son apparition officielle sur les armoiries communales dès 1954.

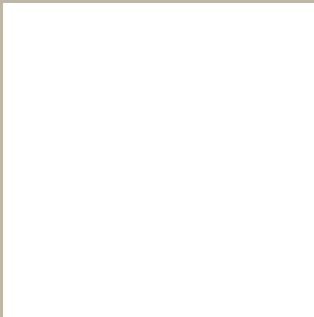
Plus que jamais, l'animal fait partie de la vie culturelle des Louviérois. C'était le cas hier dans la production et le langage publicitaire de la faïencerie Boch; c'est le cas aujourd'hui encore dans l'opéra urbain *Décrocher la lune*.

Het Oudfranse *loviere*, dat afgeleid is van het Latijn *luparia*, betekent 'wolverhol' of 'wolverklem'. In Wallonië leeft de herinnering aan het dier voort in verschillende *La Louvière*-toponiemen, waarvan het meest bekende zijn naam gegeven heeft aan de industriegemeente die zich in 1869 heeft afgescheiden van het dorp Saint-Vaast.

De wolf komt voor in de naam van de plaats zelf, maar ook in de volkse bijnaam 'de wolven', die voornamelijk verwijst naar de spelers en supporters van de plaatselijke voetbalclub, het betreunde RAAL (Royale Association Athlétique Louviéroise) of het recente URLC (Union Royale La Louvière Centre).

Maar meer nog dan de plaatsnaam en de bijnaam is de wolf (of de wolvin) een echt herkenningssymbool van de stad. Daarvan getuigt zijn komst naar de stad, in 1953, in de vorm van een indrukwekkend monument van de hand van Alphonse Darville en Jacques Depelseñaire, of ook nog zijn officiële introductie op het gemeentelijke wapenschild vanaf 1954.

Het dier maakt meer dan ooit deel uit van het culturele leven van de Louviérois. Dat was vroeger het geval in de productie en de reclameboodschappen van de aardewerkfabriek Boch; momenteel is dat het geval in de stadsoepera *Décrocher la lune*.

Monument à la Louve (photographie) / (foto)

Bronze et pierre / Brons en steen

H.: 6 m

1953

Jacques DEPELSENAIRE (1923-2009); Alphonse DARVILLE (1910-1990)

La Louvière

Œuvre commune à l'architecte Jacques Depelseñaire et au sculpteur Alphonse Darville, le monument à la Louve est inauguré à l'occasion des Fêtes de Wallonie de 1953. L'animal de La Louvière est une version à l'identique de la louve capitoline.

Een gemeenschappelijk werk van architect Jacques Depelseñaire en beeldhouwer Alphonse Darville. Het monument à la Louve werd ingehuldigd ter gelegenheid van de Fêtes de Wallonie in 1953. Het dier van La Louvière is een identieke kopie van de Capitolijsne wolvin.

La «bête» au cœur de notre imaginaire / Het 'beest' in het diepst van onze verbeelding

Connu et visible de tous, le loup imprègne la culture locale et régionale du 18e siècle. La mémoire de ses faits ou méfaits, avérés ou non, se transmet de génération en génération jusqu'à déformation. Il en résulte un imaginaire où l'horreur de la transgression et la répétition des attaques, dans des séquences d'autant plus traumatisantes qu'elles sont amplifiées par la presse naissante, muent l'animal en «bête».

Aux yeux du monde rural, le loup ordinaire, qui ne s'en prend qu'au bétail, est devenu la «bête» anthropophage, aussi malfaisante qu'insaisissable, à qui il attribue une série d'actes toujours plus cruels. Dans le Gévaudan, l'Auxerrois et jusqu'au cœur de nos campagnes, le mythe remplace l'Histoire...

In de 18e eeuw ziet en kent iedereen de wolf en is de lokale en regionale cultuur ervan doordrongen. Het relaas van wat hij doet of misdoet, al dan niet waar gebeurd, wordt van generatie op generatie doorgegeven, met alle vervormingen van dien. Daardoor ontstaat een beeld waarin de verschrikkelijke misdaden en de herhaalde aanvallen van de wolf, in verhalen die in het beginstadium van de pers nog worden aangedikt en dus nog traumatiserender worden, van dit dier een 'beest' maken.

In de ogen van de mensen op het platteland is de gewone wolf, die alleen maar op het vee uit is, een kannibaal van een 'beest' geworden, boosaardig en ongrijpbaar, en waaraan ze een hele reeks steeds wreidere misdrijven toeschrijven. In de Gévaudan en de Auxerrois, tot in het hart van ons platteland, wordt de geschiedenis door een reeks mythen verdrongen...

© Bruxelles, Bibliothèque royale de Belgique, Cabinet des Estampes.

QUAND NOTRE PREMIER ROI TUE LE DERNIER LOUP

Au 19e siècle, la disparition du loup stimule une chasse d'autant plus acharnée qu'elle est exceptionnelle. Dans nos régions, la poursuite des derniers spécimens devient presque héroïque. Parmi ces héros, Léopold 1er est l'auteur d'un véritable exploit cynégétique (qui se rapporte à la chasse) lorsqu'il parvient à terrasser un loup. Comme l'écrit le souverain, « les loups (...) sont devenus assez rares chez nous. Ce fut donc une chance extraordinaire de pouvoir en tuer deux dès mon premier jour de chasse [en décembre 1863] ».

La Tombe du Loup à Custinne (Houyet) témoigne du statut envié de « chasseur de loups » de Léopold 1er. Aujourd'hui encore, bien que parfaitement erronée, la croyance populaire veut que le dernier loup de Belgique ait été abattu par le souverain. Le symbole est très puissant : quand le premier roi des Belges tue le dernier représentant d'un monde forcément sauvage.

ONZE EERSTE KONING DOODT DE LAATSTE WOLF

In de 19e eeuw zorgt het verdwijnen van de wolf ervoor dat er nog hardnekkiger op gejaagd wordt, aangezien deze jacht steeds uitzonderlijker wordt. In onze streken wordt de jacht op de laatste exemplaren bijna een heroïsch avontuur. Leopold de Eerste wordt een van die helden, wanneer hij een echt jachtexploit realiseert door een wolf neer te schieten. Of zoals de vorst schrijft: “wolven (...) zijn bij ons vrij zeldzaam geworden. Het was dus een buitengewone gelegenheid dat ik er op mijn eerste jachtdag reeds twee kon doden [in december 1863]”.

La Tombe du Loup in Custinne (Houyet) getuigt van de benijde status van ‘wolvengager’ die Leopold de Eerste had. En ook vandaag de dag nog zegt het volksgeloof, ook al is dat helemaal fout, dat de laatste wolf in België neergeschoten is door de vorst. De symboliek is krachtig: de eerste koning der Belgen die de laatste vertegenwoordiger doodt van een per definitie wilde wereld.

Char *La Tombe du Loup* / Wagen *La Tombe du Loup*

Papier; photographie / foto

H.: 18 cm; l.: 24 cm

1976 ou 1977

Chevetogne, collection / collectie Zélie Bouvin

Située entre Custinne (Houyet) et Chevetogne (Ciney), *La Tombe du Loup* participe à la constitution d'une identité locale. En témoigne ce second char qui, à l'instar de celui réalisé en 1952 à Houyet, rejoue la scène de chasse de Léopold Ier.

Conçu par les habitants de Chevetogne, il représente la localité, par le biais d'un épisode fameux, dans le contexte de fusion des communes qui verra le rattachement de Chevetogne à la ville de Ciney.

La Tombe du Loup, gelegen tussen Custinne (Houyet) en Chevetogne (Ciney), draagt bij aan de vorming van een lokale identiteit. Getuige daarvan de wagen die de jachtscène van Leopold I naspeelt. Hij is ontworpen door de inwoners van Chevetogne en vertegenwoordigt de gemeente, door middel van de herinnering aan een beroemde episode, in de context van de fusie van gemeenten waardoor Chevetogne bij de stad Ciney werd aangehecht.

La fin de l'histoire... / Het verhaal loopt ten einde...

Une cinquantaine d'années après les premiers exploits de chasseur de loups de Léopold Ier, le dernier spécimen belge est tué près d'Arlon en 1895. Objet de toutes les attentions, il sera promené, à dos d'homme, dans la région environnante. Au cours des années suivantes, plusieurs chasseurs observent encore des loups dans la région de Virton. La dernière meute est aperçue par divers témoins dans une zone habitée, entre Virton et Messancy durant l'hiver 1916-1917. Doit-on y voir un lien avec la proximité du champ de bataille de Verdun, qui aurait forcément pu attirer le carnassier ?

Depuis lors, le loup ne se serait officiellement plus manifesté dans nos contrées, laissant en paix hommes et bétail, trouvant refuge dans notre seul imaginaire.

Zo'n vijftig jaar na de eerste exploten van wolvenjager Leopold de Eerste wordt het laatste dier in België in 1895 in de buurt van Aarlen gedood. Die wolf staat in het middelpunt van de belangstelling en wordt op de rug in de omgeving rondgedragen. In de jaren daarna zien verscheidene jagers nog wolven in de streek van Virton. De laatste meute wordt door verscheidene getuigen opgemerkt in een bewoond gebied tussen Virton en Messancy, in de winter 1916-1917. Bestaat er een verband met de nabijheid van het slagveld van Verdun, dat dit roofdier ongetwijfeld aangetrokken zou kunnen hebben ?

Sindsdien zou de wolf in onze streken officieel niet meer voorkomen. Hij laat mensen en vee met rust, en heeft toevlucht gevonden in onze verbeelding.

© Saint-Léger, collection M.-H. van der Kaa.

Le loup dans la toponymie et les blasons populaires / De wolf in de antroponymie en de toponymie

LE LOUP DANS L'ANTHROPONYMIE ET LA TOPONYMIE

Le loup a laissé de très nombreuses traces, tant en anthroponymie (études des noms de familles) qu'en toponymie (étude des noms de lieux), dont certaines sont très anciennes. Pourtant, il n'est pas toujours facile d'en restituer la motivation première. Est-ce la présence régulière ou, au contraire, inaccoutumée de l'animal dans nos contrées ? S'agit-il de la crainte qu'il inspirait ?

Si les Leleu, Leloup et autres Louvet peuplent la Wallonie, les toponymes relatifs au loup sont tout aussi nombreux. C'est notamment le cas des louvières, ces « tanières du loup » ou « pièges à loups », dont le souvenir survit dans le nom même de la ville de La Louvière.

Dans la plupart des mentions orales, il reste question chez nous du leû ou leu (le son peut être long ou bref), comme c'était le cas au Moyen Âge en français et comme il est toujours d'actualité dans la locution à la queue leu leu. Dans les mentions écrites, celles des archives tout particulièrement, la forme du français moderne loup commence à s'imposer à partir du 17e et surtout du 18e siècle. Quoi qu'il en soit, la forme médiévale leu/leû est demeurée nettement dominante dans les parlers dialectaux de Wallonie.

© Guy Focant.

DE WOLF IN DE ANTHROPONYMIE EN DE TOPONYMIE

De wolf heeft zeer veel sporen nagelaten, zowel in de antroponymie (de studie van de familienamen) als in de toponymie (de studie van de plaatsnamen), en sommige daarvan gaan heel ver terug. En toch is het niet altijd makkelijk om de oorspronkelijke reden te achterhalen. Is het omdat hij zo vaak voorkomt of, net omgekeerd, omdat het dier in onze streken zo ongewoon is ? Is het de vrees die hij inboezemde ?

De namen Leleu, Leloup en andere Louvets zijn wijdverspreid in Wallonië, maar de plaatsnamen die naar de wolf verwijzen zijn net zo talrijk. Dat is meer bepaald het geval voor de louvières, 'wolvholen' of 'wolvklemmen' waarvan de herinnering voortleeft in de naam van de stad La Louvière zelf.

In de meeste mondelinge overleveringen blijft er bij ons sprake van leû of leu (de klank kan lang of kort zijn), zoals dat in de middeleeuwen in het Frans het geval was en zoals dat ook vandaag de dag nog altijd bestaat in de uitdrukking à la queue leu leu ('op een rijtje, in ganzenpas'). In de geschreven vermeldingen, die uit de archieven in het bijzonder, begint het modern Franse loup vanaf de 17e en vooral de 18e eeuw op de voorgrond te komen. Wat er ook van zij, de middeleeuwse vorm leu/leû is duidelijk dominant gebleven in de Waalse dialecten.

© Jean Germain.

La Louvière. 5e Foire officielle industrielle et commerciale

Papier; imprimé en couleur / Papier; gedrukt in kleur

H. : 104,5 cm; l. : 64,5 cm

1929

Er. PETIT (imprimeur / drukker)

La Louvière, Archives de la Ville de La Louvière (inv. 1408)

Dans une stylisation propre à l'Art Déco, cette affiche publicitaire éditée par l'imprimeur Petit à l'occasion de la 5e Foire industrielle et commerciale de La Louvière de 1929, associe étroitement l'image de la louve identitaire à ce qui fait la richesse et la renommée de la commune : l'industrie lourde et la faïencerie Boch.

Deze reclameaffiche, in een vormgeving in Art Déco-stijl en uitgegeven door drukker Petit ter gelegenheid van de 5e industriële en commerciële Beurs van La Louvière in 1929, associeert het beeld van de wolvin als symbool sterk met wat de rijkdom en de faam van de gemeente bepaalt : de zware industrie en de aardewerkfabriek Boch.

Décrocher la lune

Papier; photographie / foto

H. : 66 cm; l. : 100 cm

Années 2000 / Jaren 2000

Vincenzo Chiavetta (Binche, 1961)

Collection / Collectie Vincenzo Chiavetta

Profondément attaché à la région du Centre, Vincenzo Chiavetta participe à de nombreuses campagnes photographiques célébrant la vie sociale, festive ou culturelle de La Louvière. Dans ce contexte, il a notamment couvert trois éditions du spectacle *Décrocher la lune*, conçu et mis en scène par Franco Dragone. On lui doit également de nombreux clichés du carnaval de La Louvière, à la mi-Carême (Laetare). Ces photographies mettent en avant la figure de la louve comme élément constitutif d'une identité locale.

Vincenzo Chiavetta voelt zich diep verbonden met de Centre-streek en neemt deel aan verschillende fotografielcampagnes die het sociale, feestelijke en culturele leven van La Louvière verheerlijken. In deze context heeft deze fotograaf met name drie edities gecoverd van het spektakel *Décrocher la lune*, ontworpen en geregisseerd door Franco Dragone. Aan hem hebben we ook talloze beelden te danken van het carnaval van La Louvière, met halfvasten (Laetare). Deze foto's plaatsen de wolffiguur op de voorgrond als een belangrijk element van de lokale identiteit.

Le loup dans les blasons populaires et l'héraldique / De wolf in de volkse bijnamen en de heraldiek

Omniprésent dans l'onomastique (étude des noms propres) de Wallonie, le loup l'est, de façon certes plus discrète, dans les « blasons populaires » ou sobriquets collectifs d'une ville, d'un village ou d'un quartier. Dans ce registre, le loup, *li leû* (ou *leu*), est nettement plus fréquent que le baudet, l'âne, l'ours et le renard.

La motivation de ces sobriquets collectifs n'est pas toujours aisée à identifier. D'après le folkloriste Albert Doppagne, « entourés d'une bande forestière assez dense, les premiers villages d'Ardenne (...) prennent un halo de sauvagerie, de retard en degré de civilisation et de férocité qui impressionne leurs voisins et évoque quelque force primitive et dangereuse ». Qualifier leurs habitants de loups reviendrait à stigmatiser l'isolement de ces localités et le caractère rustre de leurs habitants.

À l'opposé des blasons populaires, presque toujours péjoratifs, les armoiries figurant sur l'écu sont toujours à la gloire de celui qui les porte. Aussi, dès que le loup y apparaît, ce n'est jamais la créature diabolique qui est représentée, mais l'animal courageux, endurant et organisé. Au niveau de nos localités, La Louvière, Stavelot ou encore Wellin arborent fièrement l'animal sur leur blason. En Belgique, quelques familles tiennent le loup captif dans leurs armoiries. C'est le cas des fameux Leloup de Spa.

In de Waalse onomastiek (de studie van de eigennamen) komt de wolf uitgebreid voor en dat is ook het geval, zij het zeker minder opvallend, in de 'volkse bijnamen' of collectieve spotnamen van een stad, een dorp of een wijk. In dit register komt de wolf, *li leû* (of *leu*), veel frequenter voor dan de muilezel, de ezel, de beer of de vos.

De reden voor deze collectieve spotnamen is niet altijd makkelijk te achterhalen. Volgens de folklorist

Albert Doppagne "krijgen de eerste Ardense dorpen (...), omringd door een vrij dichte gordel van bossen, een aura van barbaarsheid, gebrek aan beschaving en wildheid dat de burens afschrikt en dat een primitieve en gevaarlijke kracht oproept." Door de inwoners van deze plaatsen te omschrijven als wolven werd het isolement van deze dorpen en de onbehouwen aard van hun bewoners onderstreept.

In tegenstelling tot de volkse bijnamen, die bijna altijd pejoratief zijn, is het blaazen op een wapenschild steeds een ereteken voor diegene die het draagt. Bijgevolg wordt de wolf als hij erop voorkomt nooit afgebeeld als een duivels wezen, maar als een moedig, taai en slim dier. Wat onze plaatsnamen betreft dragen La Louvière, Stavelot of ook nog Wellin het dier fier in hun blaazen. In België hebben enkele families een wolf in gevangenschap in hun wapenschild. Dat is met name het geval voor de beroemde familie Leloup uit Spa.

Assiette commémorative Boch Frères / Herdenkingsbord Boch Frères

Faïence fine; impression, rehaut peint, émail et doré à la feuille d'or / Fijn aardewerk; bedrukt, geschilderde rehaut, geëmailleerd en verguld met bladgoud

Diam.: 25,1 cm

21 janvier 1955 / 21 januari 1955

Manufacture Boch Frères, La Louvière / Fabriek Boch Frères, La Louvière

La Louvière, collection / collectie FWB, Dépôt Keramis - Centre de la Céramique (inv. BFK00999)

Dès 1854, le paysage de La Louvière est marqué par la vision des différents fours et haut-fourneaux nécessaires aux industries présentes. Haut point de l'industrie faïencière, les fours tunnels de la manufacture Boch n'ont laissé aucune trace, à l'inverse de trois fours bouteilles à flamme renversée, aujourd'hui classés. L'inauguration des fours donnait lieu à l'édition de pièces commémoratives, à l'instar de cette assiette cuite le jour de la mise en service du four tunnel n°5, le 21 janvier 1955. Ornée des mentions « Boch Frères La Louvière - Janvier 1955 » et du blason de La Louvière, cette assiette décorée de flammes et de pièces Boch renvoie directement à la fabrication et à la cuisson des faïences.

Vanaf 1854 wordt het landschap rond La Louvière gekenmerkt door het beeld van verschillende ovens en hoogovens die noodzakelijk zijn voor de plaatselijke industrie. De oventunnels van de Boch-fabriek, een hoogtepunt in de aardewerkindustrie, hebben geen enkel spoor nagelaten, in tegenstelling tot de drie flessenovens met omgekeerde vlam, die momenteel geklasseerd zijn. De inhuldiging van de ovens gaf aanleiding tot de uitgifte van herdenkingsstukken als dit bord dat gebakken werd op de dag dat tunnel n°5 in dienst werd gesteld, op 21 januari 1955. Dit bord, versierd met het opschrift 'Boch Frères La Louvière - Janvier 1955' en het blazoën van La Louvière, is versierd met vlammen en Boch-stukken en verwijst rechtstreeks naar de productie en het bakken van het aardewerk.

Statuette en forme de louve / Beeldje in de vorm van een wolf

Faïence; émail / Aardewerk; geëmailleerd

H.: 14,7 cm; l.: 19 cm; prof.: 8 cm

Circa 1960

Manufacture Boch Frères, La Louvière / Fabriek Boch Frères, La Louvière

La Louvière, Keramis - Centre de la Céramique (inv. BFK2009/10).

Le loup dans la presse illustrée / De wolf in de geïllustreerde pers

Victime d'un renversement complet du rapport de forces avec l'homme, le loup a quasiment disparu de France et de Belgique à la fin du 19e siècle. Pourtant, et alors qu'elle n'a plus véritablement de raison d'être objective, la peur du loup va être exacerbée dans la presse, qui, plus que les loups, prolifère à cette époque.

Dans les journaux, les illustrateurs saisissent dans des mises en scène dramatiques des attaques se situant toujours dans des régions lointaines. Souvent localisées en Roumanie, Pologne ou Russie, des contrées exotiques dont le lecteur ne peut qu'imaginer la beauté sauvage, les scènes décrites mettent en avant des hommes effrayés, pris à la gorge ou débordés de toutes parts par des animaux féroces en surnombre. Au cœur d'une véritable surenchère iconographique, ces illustrations permettent d'amortir le tirage des périodiques grâce à un double ressort qui continue encore à faire des émules: la peur et la rumeur. Peu importe que l'information soit vérifiée, c'est déjà le poids des mots et le choc des images qui assurent au public un spectacle à peu de frais et à certains journaux de jolies rentrées financières.

Aan het eind van de 19e eeuw wordt de wolf het slachtoffer van een volledig omgekeerde krachtsverhouding met de mens en verdwijnt hij nagenoeg volledig uit Frankrijk en België. En hoewel daar in feite geen enkele grond meer voor is wordt de angst voor de wolf op dat moment verscherpt in de pers, die in die tijd floreert – meer dan de wolven.

In de kranten tekenen illustratoren in dramatische scènes aanvallen van wolven, die zich steevast in verre streken afspelen. Vaak zijn de verhalen gesitueerd in Roemenië, Polen of Rusland, verafgelegen streken waarvan de lezer zich de wilde schoonheid enkel maar kan inbeelden, en de beschreven scènes tonen verschrikte mannen die bij de keel gegrepen worden of langs alle kanten worden overvallen door grote meutes wilde dieren. In een echt opbod aan beelden maken deze illustraties het mogelijk het drukken van deze tijdschriften te bekostigen, dankzij een dubbele drijfveer die de rivaliteit nog steeds blijft aanwakkeren: angst en geruchten. Het maakt niet veel uit of de informatie geverifieerd is, de impact van de verhalen en het schokeffect van de beelden geven het publiek goedkoop spektakel en sommige kranten mooie inkomsten.

© Saint-Léger, collection M.-H. van der Kaa.

**Couvertures de revues *Dans les solitudes de l'Alaska* et *Les loups* /
Covers van de tijdschriften *Dans les solitudes de l'Alaska* en *Les loups***

Papier; imprimé en couleur / gedrukt in kleur

H.: 25,6 cm; l.: 19,8 cm; H.: 26 cm; l.: 20 cm

1er février et 1er mars 1931 / 1 februari en 1 maart 1931

Paris - paru dans / Parijs - verschenen in *L'Intrépide*, *Aventures*, *Sports*.

Voyages

La Reid, collection / collectie M. Lamboray

Dès les années 1830, des modèles de littérature jeunesse apparaissent. Ayant pour public cible les enfants des classes aisées, ces journaux se situent dans une perspective didactique. Le contenu est austère et lie articles pédagogiques aux contes et historiettes, voire aux romans-feuilletons. Parmi ces périodiques, *L'Intrépide* est publié de 1910 à 1937 à Paris. Présentant un discours aventureux, il se classe parmi les – plus rares – journaux de voyage. Il doit tenir en haleine le lecteur et favoriser l'achat. Ces deux couvertures de 1931 présentent des figures de trappeurs solitaires faisant face à de réels troupes – au-delà de la meute – de loups enragés, aux crocs menaçants. Malgré le danger, la vie de ces hommes fait envie. On retrouve ici une iconographie bien connue d'héroïsation à travers l'énergie du combat et la solitude de l'homme face au surnombre de l'ennemi. Les deux illustrations participent également à une forme d'éducation contre les canidés, à travers le vocabulaire graphique et sémantique qu'elles utilisent: qu'il soit à l'intérieur ou à l'extérieur, face à un fusil ou un arc, en action ou prêt à l'attaque, en concert de hurlements ou en silence, le loup, prédateur, demeure un danger.

In de jaren 1830 verschijnen er vormen van jeugdliteratuur. Deze tijdschriften situeren zich in een didactisch kader, werken hoofdzakelijk met een abonnementensysteem en hebben de kinderen van de begoede klasse als doelgroep. De inhoud is streng en verbindt pedagogische artikels met sprookjes en verhaaltjes, zelfs met vervolgormannetjes. Bij deze tijdschriften hoort *L'Intrépide*, dat van 1910 tot 1937 in Parijs gepubliceerd wordt. De stijl is avontuurlijk en het is te klasseren bij de – zeldzamere – reistijdschriften. Het moet de lezer in spanning houden en het blad doen verkopen. Deze twee covers stellen eenzame trappers voor die geconfronteerd worden met echte horden – meer nog dan een meute – razende wolven met dreigende tanden. De nadruk ligt op actie en suspens en dat doet de jeugd dromen. Ondanks het gevaar heeft het leven van deze mannen een zekere aantrekkingskracht. Dit is opnieuw een welbekend beeldenspel: de held wordt gecreëerd door de energie die van het strijdtoneel uitgaat en door het eenzame gevecht van de man tegenover een overtal aan vijanden. Deze twee illustraties dragen ook bij aan een vorm van opvoeding die tegen de hondensoort gericht is, door de grafische en semantische taal die ze gebruiken: of hij nu binnen of buiten is, geconfronteerd met een geweer of een boog, in actie of klaar om aan te vallen, in een huilconcert of in stilte, de wolf blijft een roofdier en een gevaar.

Un homme loup / Een mens-wolf

LOUPS-GAROUS DE WALLONIE

Le loup-garou ou lycanthrope désigne un être humain ayant la faculté de se métamorphoser en loup, partiellement ou totalement, à moins de conserver l'apparence humaine en se contentant de revêtir la peau de l'animal. Le terme «loup-garou» lui-même est un pléonasme, puisque garou, issu du francique *wariwulf*, désigne déjà un «homme-loup».

C'est au Moyen Âge que le loup-garou, par sa double nature, humaine et animale, est perçu comme manipulé par le diable et donc dangereux par la société. Jusqu'à la fin du 19e siècle, le loup-garou est plus qu'un personnage de légende. Il représente une réalité suffisamment puissante pour que les autorités le soupçonnent, puis, aux 16e et 17e siècles surtout, l'arrêtent et le jugent en tant que suppôt du démon.

Il existe trois grandes catégories de lycanthropes: le sorcier qui, en vertu de ses pouvoirs magiques, possède la faculté d'opérer la métamorphose; le monstre involontaire, bien que coupable, prisonnier du diable avec qui il a un jour pactisé; la victime d'un châtement infligé pour une faute extrêmement grave, comme le fait de ne pas dénoncer un loup-garou de son entourage.

Le loup-garou se retrouve partout en Wallonie. *Leu-warou* au pays de liège, *léwérou* en Ardenes, ou encore *leup-wareu* dans le Borinage, on le rencontre encore dans le Pays des Collines, où l'art et les traditions populaires ne cessent de le réinventer.

WEERWOLVEN IN WALLONIË

De weerwolf of lykantrop is een menselijk wezen dat zich kan veranderen in een wolf, gedeeltelijk of volledig, of minstens in menselijke gedaante en enkel bekleed met de huid van het dier. De term 'loup-garou' ('weerwolf') is een pleonasme op zich, aangezien garou, dat afgeleid is van het Frankische *wariwulf*, reeds 'mens-wolf' betekent.

Het is in de middeleeuwen dat de weerwolf door zijn dubbele natuur, menselijk en dierlijk, als door de duivel gemanipuleerd wordt beschouwd, en dus als een gevaar voor de maatschappij. Tot aan het eind van de 19^e eeuw is de weerwolf meer dan een personage uit de legendes. Hij is als beeld zo echt dat de overheid hem verdenkt en hem later, vooral in de 16^e en de 17^e eeuw, arresteert en veroordeelt als duivelsdienaar.

Er bestaan drie soorten lykantropen: de tovenaars, die met zijn magische krachten in staat is tot metamorfose; het monster tegen wil en dank dat, hoewel het schuldig is, een gevangene van de duivel is met wie hij ooit een pact gesloten heeft; en het slachtoffer van een straf die wordt opgelegd voor een zeer zwaar misdrijf, zoals het niet-aanklagen van een weerwolf in zijn omgeving.

De weerwolf is in Wallonië overal te vinden. In de streek van Luik noemt men hem *leu-warou*, *léwérou* in de Ardennen, of *leup-wareu* in de Borinage, en ook in het Pays des Collines, waar de kunst en de volkstraditie hem blijven heruitvinden, kom je hem tegen.

L.-J.-M. MOREL D'ARLEUX, *Dissertation sur un Traité de Charles Lebrun concernant le Rapport de la Physionomie humaine avec celle des Animaux*, Paris, 1806

(reproduction) / (reproductie)

Papier; gravure

H. : 43 cm; l. : 59 cm

1806

André LE GRAND (graveur), d'après Charles LE BRUN / Paris / Parijs, Musée du Louvre - Chalcographie / Kopergravure
Cette gravure a été publiée à Paris en 1806 dans l'ouvrage de / Deze gravure werd in 1806 in Parijs gepubliceerd in het werk van L.-J.-M. MOREL D'ARLEUX, *Dissertation sur un Traité de Charles Lebrun concernant le Rapport de la Physionomie humaine avec celle des Animaux*

Les gravures sont tirées de dessins réalisés par Charles Le Brun (1619-1690) comparant les physionomies humaines et animales, exécutés au milieu du 17e siècle. Ch. Le Brun, premier peintre à la Cour de Louis XIV, était un fervent défenseur du classicisme. Reconnu comme l'un des peintres les plus prolifiques de la peinture française, il réalisait principalement des portraits, des scènes mythologiques mais également des compositions historiques et religieuses.

Les gravures sont tirées de dessins réalisés par Charles Le Brun (1619-1690) comparant les physionomies humaines et animales, exécutés au milieu du 17e siècle. Ch. Le Brun, premier peintre à la Cour de Louis XIV, était un fervent défenseur du classicisme. Reconnu comme l'un des peintres les plus prolifiques de la peinture française, il réalisait principalement des portraits, des scènes mythologiques mais également des compositions historiques et religieuses.

La physiognomonie était pratiquée dès l'Antiquité et était assez courante au 17e siècle. Cette discipline avait pour but de créer des relations entre l'aspect physique – la physionomie – et l'âme d'un individu, sur base de mesures ou géométries de visages. Par exemple, le front plus vertical était interprété comme une tendance à la spiritualité. Le Brun a travaillé sur la physionomie animale afin de retrouver les traits de différents animaux sur le visage humain. Des traits de caractère pouvaient de cette manière être déduits de cette comparaison.

De gravures zijn gemaakt naar tekeningen van Charles Le Brun (1619-1690) die de menselijke en de dierlijke fysionomie vergelijken en werden gemaakt in het midden van de 17e eeuw. Ch. Le Brun, hoofdschilder aan het hof van Lodewijk XIV, was een fervent aanhanger van het classicisme. Hij wordt erkend als een van de productiefste kunstenaars in de Franse schilderkunst en maakte hoofdzakelijk portretten, mythologische scènes maar ook historische en religieuze composities.

De fysiononomie wordt sinds de oudheid beoefent en was in de 17e eeuw vrij courant. Deze discipline had tot doel het verband te zoeken tussen het fysieke uiterlijk – de fysionomie – en de ziel van het individu, op basis van metingen of de geometrie van gezichten. Een vlak voorhoofd werd bijvoorbeeld geïnterpreteerd als een neiging tot spiritualiteit. Le Brun werkte op de dierlijke fysionomie om de trekken van verschillende dieren op het gezicht van de mens terug te vinden. Op die manier konden uit deze vergelijking karaktertrekken worden afgeleid.

Watkyne et le loup-garou au Pays des Collines / Watkyne en de weerwolf in het 'Pays des Collines'

L'œuvre de Jacques Vandewattyne, alias Watkyne, est intimement lié à un terroir. Plus que cela, Watkyne ne serait pas sans le Pays des Collines, cette région vallonnée située entre Ath, Renaix et Lessines. La plupart des créations de cet artiste pluridisciplinaire font en effet référence, directement ou non, aux êtres et personnages qui peuplent son pays. Parmi eux, le diable et l'un de ses acolytes, *eul long tchî*, le loup-garou, que Watkyne illustrera à maintes reprises.

C'est d'abord en ethnographe que Jacques Vandewattyne collecte et pérennise le riche fonds légendaire local, avant de laisser à l'artiste Watkyne le plaisir de l'illustrer et de le mettre en scène. Un reportage télévisé témoin de cette démarche: les habitants du Pays des Collines, dont Vandewattyne lui-même, évoquent en picard la présence du *long tchî* dans les récits de leur jeunesse.

Het werk van Jacques Vandewattyne, alias Watkyne, is zeer nauw verbonden met zijn streek. Meer nog, Watkyne zou gewoonweg niet bestaan zonder het Pays des Collines, de heuvelachtige streek tussen Ath, Ronse en Lessen. De meeste creaties van deze veelzijdige kunstenaar verwijzen inderdaad rechtstreeks of onrechtstreeks naar wezens en personages uit die streek. Onder hen de duivel en een van zijn acoliëten, *eul long tchî*, de weerwolf, die Watkyne vele malen afgebeeld heeft.

Het is in de eerste plaats als etnograaf dat Jacques Vandewattyne de rijke lokale schat aan legenden verzamelt en vereeuwigd, voordat hij de kunstenaar Watkyne het genoegen gunt hem af te beelden en in scène te zetten. Een televisiereportage getuigt van deze werkwijze: de inwoners van het Pays des Collines, waaronder Vandewattyne zelf, roepen in het Picardisch de aanwezigheid van de *long tchî* in de verhalen uit hun jeugd op.

Loup-garou / Weerwolf

Polyester

H. : 180 cm; l. : 80 cm

Jacques VANDEWATTYNE dit WATKYNE (1932-1999)

Ellezelles, asbl Les Amis de Watkyne

Artiste pluridisciplinaire, Jacques Vandewattyne, dit Watkyne, peut difficilement être classé dans un courant artistique. S'il expose avec les artistes de la Maison des Arts spontanés et naïfs, il lance en 1974 le manifeste du Folk-Art, dont il se revendique jusqu'à la fin de sa vie.

L'œuvre de Watkyne est intimement lié à une région. Plus que cela, Watkyne ne serait pas sans son terroir du Pays des Collines auquel il finit bientôt par s'identifier. La plupart des œuvres de Watkyne font en effet référence, directement ou non, aux êtres et personnages qui peuplent les récits populaires. Parmi eux, le diable et l'un de ses acolytes, *èl lon-tchyî*, le loup-garou, un homme recouvert d'une peau de loup et armé de griffes acérées que Watkyne illustre à maintes reprises. À côté d'innombrables gravures, dessins ou peintures, ce loup-garou en polyester attire l'attention par ses dimensions. Il en existe également un exemplaire à Ellezelles, sur la façade d'un édifice public.

Als veelzijdig kunstenaar kan Jacques Vandewattyne, alias Watkyne, moeilijk in één bepaalde artistieke stroming ondergebracht worden. Hij exposeert met de spontane, naïeve kunstenaars van het Maison des Arts, maar lanceert in 1974 het Folk-Artmanifest, waarop hij zich tot het einde van zijn leven laat voorstaan.

Het werk van Watkyne is nauw verbonden met zijn streek. Sterker nog, Watkyne zou gewoonweg niet bestaan zonder het Pays des Collines waarmee hij zich al gauw vereenzelvigd. De meeste werken van Watkyne verwijzen inderdaad rechtstreeks of onrechtstreeks naar wezens en personages die voorkomen in de volksverhalen. Onder hen de duivel en een van zijn acolyeten, *èl lon-tchyî*, de weerwolf, een mens met een wolvenhuid en scherpe klauwen, die Watkyne veelvuldig afgebeeld heeft. Naast talrijke gravures, tekeningen en schilderijen trekt deze weerwolf in polyester de aandacht door zijn afmetingen. Er bestaat eveneens een exemplaar van in Ellezelles, aan de gevel van een openbaar gebouw.

Le loup dans la littérature jeunesse / De wolf in beelden

LE LOUP ILLUSTRÉ

Tapi au plus profond de nos souvenirs d'enfance, le loup hante nos esprits, inspirant crainte et fascination. Les nombreux récits, fables et contes qui lui sont consacrés sont signés des grands noms de la littérature : La Fontaine, Perrault, Daudet... Parmi les images célèbres qui l'illustrent, celles de Gustave Doré pour le Petit Chaperon rouge évoquent admirablement la complexité et l'ambiguïté du conte. Sur le même thème, les gravures poétiques d'Edgard Tytgat transcendent le genre pour en faire un des plus beaux livres jeunesse de la première moitié du 20e siècle. La vogue est loin de s'éteindre, comme le montrent les multiples variantes modernes, que ce soit la version photographique de Sarah Moon, la transcription épurée du Chaperon rouge de Warja Lavater ou encore le Petit Chaperon vert de Solotareff.

D'un livre à l'autre, la figure du loup apparaît bien différente. Redoutable dans le conte de Perrault, ridiculisé dans le Roman de Renart ou dans l'histoire des Trois Petits Cochons, le loup peut aussi se révéler un animal sympathique. Marlaguette, un des albums classiques de la collection du Père Castor, raconte comment un loup faillit mourir de faim par amitié pour une petite fille.

La figure du loup se prête à de nombreux jeux graphiques. Les illustrateurs mettent en scène un récit, transforment l'album en théâtre ou en livre-animé. Ils revisitent les contes traditionnels, les détournent et les transposent dans leur propre langage.

DE WOLF IN BEELDEN

Verborgen in het diepst van onze jeugdherinneringen laat de wolf onze geest niet met rust, en voedt onze vrees en onze fascinatie. Talloze verhalen, fabels en sprookjes met een wolf in de hoofdrol zijn geschreven door grote namen uit de literatuur : La Fontaine, Perrault, Daudet... Bij de beroemde beelden die ze illustreren heb je bijvoorbeeld deze van Gustave Doré in Roodkapje, die de complexiteit en de dubbelzinnigheid van het sprookje heel raak weergeven. De poëtische gravures van Edgard Tytgat, over hetzelfde thema, overstijgen het genre en maken er een van de mooiste jeugdboeken uit de eerste helft van de 20e eeuw van. En zoals blijkt uit verschillende moderne varianten is die mode nog lang niet voorbij, of het nu gaat om het fotografisch werk van Sarah Moon, de minimalistische transcriptie van Roodkapje door Warja Lavater of Groenkapje van Solotareff.

De wolffiguur verschilt ook sterk van het ene boek tegen het andere. Vervaarlijk in het sprookje van Perrault, geridiculiseerd in de Roman de Renart of in het verhaal van De Drie Biggetjes. Maar de wolf heeft ook een sympathieke gedaante : in Marlaguette, een van de klassieke albums van Père Castor, wordt het verhaal verteld van een wolf die bijna omkomt van honger uit vriendschap voor een klein meisje.

De wolffiguur leent zich ook uitstekend voor talrijke grafische bewerkingen. Illustratoren zetten een verhaal in scène, maken van een verhaal een theaterstuk of een beeldenboek. Ze gaan op zoek naar de klassieke sprookjes, bewerken ze en 'vertalen' ze in hun eigen taal.

M. RAMOS, *C'est moi le plus fort*,
Paris, 2001

RASCAL, S. GIREL (ill.), *Ami-Ami*,
Paris, 2002

Françoise VANDENWOUWER, *Théâtre du
loup*, 2012

Les contes de Perrault. Dessins
de Gustave DORÉ
© Morlanwelz, Musée royal de
Mariemont

Loup et art contemporain / De wolf in de hedendaagse kunst

Le Petit Chaperon rouge / Roodkapje

Papier; tirage argentique / Papier; analoge afdruk

H.: 55 cm; l.: 65 cm

1986

Sarah MOON (France / Frankrijk 1941), Paris, collection de l'artiste / Parijs, collectie van de kunstenaars

Sarah Moon est un des grands noms de la photographie française et internationale. Au-delà de son travail dans le milieu de la mode, la photographe se forge un univers éminemment personnel. Dans la lignée de ses thèmes de prédilection – la solitude, la fuite du temps ou encore l'enfance –, elle affectionne l'imaginaire enfantin et le monde du conte. En témoignent une série de photographies et un court-métrage consacrés au Petit Chaperon rouge, où, par la seule évocation d'une atmosphère inquiétante, l'artiste offre une confrontation d'une rare intensité entre l'enfant et un loup simplement suggéré. C'est en effet un animal métaphorique, évoqué par une voiture de couleur noire, qui suit la fillette, avant de prendre la forme, pour l'acte final, d'une ombre projetée sur un mur.

Sarah Moon is een van de grote namen uit de Franse en internationale wereld van de fotografie. Naast haar werk in het modemilieu, creëert de fotografe ook haar eigen hoogst persoonlijke wereld. In de lijn van haar favoriete thema's – de eenzaamheid, de vluchtigheid van de tijd en ook de jeugd –, koestert ze heel in het bijzonder de kinderlijke verbeelding en de wereld van de sprookjes. Daarvan getuigen een reeks foto's en een kortfilm gewijd aan Roodkapje, waarmee de kunstenaars alleen maar door het oproepen van

een onrustwekkende sfeer een confrontatie van een zelden geziene intensiteit weergeeft van een kind met een wolf, die enkel maar gesuggereerd wordt. Het meisje wordt inderdaad achtervolgd door een metafoor van een dier, in de vorm van een zwarte wagen die uiteindelijk, als laatste beeld, de vorm aanneemt van een schaduw die wordt geprojecteerd op een muur.

Loups / Wolven

Bronze / Brons

H.: 70 cm; L.: 127 cm; pr.: 48 cm

Anne Sophie MORELLE (Louvain / Leuven, 1962)

Bruxelles, collection de l'artiste / Brussel, collectie van de kunstenaars

Élève de Jacques Talmar et Philippe Desomberg, respectivement aux académies de Saint-Josse et de Braine-l'Alleud, Anne Sophie Morelle réalise principalement des sculptures en bronze. Contrairement aux animaux d'Antoine-Louis Barye – une référence à d'autres sculptures en bronze de l'exposition –, ses huit loups ne se veulent pas fidèles à la réalité, l'artiste ne se définissant d'ailleurs pas comme sculpteur animalier. Qu'il s'agisse de ses sculptures d'hommes ou de loups, c'est avant tout des expressions et attitudes qu'A. S. Morelle se donne à représenter.

Anne Sophie Morelle, een leerling van Jacques Talmar en Philippe Desomberg, respectievelijk aan de academie van Sint-Joost en Eigenbrakel, maakt hoofdzakelijk beeldhouwwerken in brons. In tegenstelling tot de dieren van Antoine-Louis Barye – een verwijzing naar andere bronzen beeldhouwwerken op de tentoonstelling – zijn haar acht wolven niet naar de realiteit gemaakt - de kunstenaars ziet zichzelf trouwens niet als beeldhouwer van dieren. Of het nu gaat om haar beelden van mensen of wolven, A. S. Morelle wil in de eerste plaats uitdrukkingen en houdingen weergeven.

Le retour du loup / De terugkeer van de wolf

Disparu de nos régions, et même d'une large partie de l'Europe, au siècle passé, le loup opère patiemment son retour. Depuis 1976, en effet, une loi le protège et lui permet de stabiliser sa population en Italie, voire de la faire croître.

De fil en aiguille, d'année en année, certains loups, à l'étroit, finissent par remonter les Apennins et atteindre les Alpes. C'est en 1992 que la présence du loup dans le Parc national du Mercantour en France est confirmée. Depuis, le loup continue sa lente reconquête du territoire de ses ancêtres.

Aujourd'hui, sa présence est attestée dans le Cantal, les Pyrénées orientales et dernièrement dans les Vosges. Le loup revient donc où bon lui semble, à son propre rythme. Pourtant, il trouve sur son passage un accueil mitigé. Face à ses nombreux partisans, des détracteurs – éleveurs ou simples riverains –, s'opposent farouchement au retour du prédateur. Dans ce climat de dénégation et d'accusation, alors que les spécialistes de tous bords affûtent leurs arguments, les loups tentent de (re)prendre leur place.

Un retour en Belgique reste de l'ordre du possible. Cependant, il semble peu probable que le loup trouve dans nos régions, bouleversées au cours du dernier siècle, l'environnement, l'espace et la tranquillité indispensables à son bien-être.

In de voorbije eeuw is hij uit onze streken, en zelfs uit een groot deel van Europa, verdwenen, maar hij werkt geduldig aan zijn terugkeer. Sinds 1976 wordt hij in Italië inderdaad bij wet beschermd en daardoor is de wolvenpopulatie er gestabiliseerd, en kan ze zelfs aangroeien.

Beetje bij beetje, van jaar tot jaar, slaagt een aantal wolven, in het nauw gedreven, erin de Apennijnen over te steken en de Alpen te bereiken. In 1992 werd de aanwezigheid van een wolf in het Parc national du Mercantour in Frankrijk bevestigd. Sindsdien gaat de wolf langzaam verder met de herovering van het territorium van zijn voorouders.

Momenteel zijn er getuigenissen van zijn aanwezigheid in de Cantal, de oostelijke Pyreneeën en onlangs nog in de Vogezen. De wolf keert dus terug naar waar het hem uitkomt, op zijn eigen tempo. En nochtans wordt zijn komst met gemengde gevoelens onthaald. Tegenover talrijke voorstanders zijn er ook tegenstanders – veehouders of gewone bewoners –, die hevig gekant zijn tegen de terugkeer van het roofdier. In dit klimaat van ontkenning en beschuldiging scherpen specialisten van allerlei slag hun argumenten aan en proberen de wolven hun plaats (opnieuw) in te nemen.

Ook een terugkeer naar België blijft tot de mogelijkheden behoren, hoewel het weinig waarschijnlijk is dat de wolf in onze streken, die de vorige eeuw grondig veranderd zijn, de omgeving, de ruimte en de rust vindt die hij nodig heeft om zich goed te voelen.

